M U C S I J Ó Z S E F

A XVII.századi francia klasszikus tragédia Magyarországon

/Corneille/

B 388

1961.

JATE KÖZPONTI KÖNYVTÁRA
Folyóiratok
Szeged

Diss. B 388

József Attila Tudományegyetem Könyvtára
SZEGED

Bevezetés

A dolgozat célja a XVII.századi francia klasszikus tragédia marxista átértékelése egyik - s kronológiailag első - fejezetének, Corneille munkásságának az értékelése. Nem Corneille egész életművét méri fel azonban a modern kritika szemszögéből, hanem ezt a feladatot csak egy speciális és jóval szűkebb területen: magyarországi sorsának végigkísérése során igyekszik megvalósítani.

Mint a továbbiakból kitűnik, Corneille magyarországi elterjedtsége igen szűkkörű volt, ezért a dolog természetéből adódott, hogy először azoknak az okoknak a vizsgálata bizonyult szükségesnek, melyek Corneille magyarországi elterjedését akadályozták. Ezt követően külön fejezetben foglalkozik a dolgozat Corneille-nek a régebbi és az újabb magyar irodalomban érezhető visszhangjával, majd a magyar Corneille-fordítások és kiadások regisztrálása után az összes hazai Corneille-előadásokról számol be.

A befejező rész néhány jellemző vonást kiemelve megkísérli a válaszadást arra a kérdésre, van-e még valami mondanivalója a mai a szocializmust építő ember számára ennek a jó három évszázaddal ezelőtt elhallgatott írónak, egyáltalán van-e valami aktualitása a gyakorlati élettől - a közvélemény szerint- annyira távolálló klasszicista ízlésnek, s tanít-e még bennünket a "raison"-ban való több mint Descartes-i szenvedélyes hit optimizmusa?

I. Corneille elterjedésének akadályai hazánkban

A francia magyar irodalmi kapcsolatok tanulmányozásakor azonnal szemünkbe tűnik a francia felvilágosodás eszmei-politikai hatásának döbbenetes ereje, az egyéb francia hatásokhoz viszonyított praeponderanciája. Dolgozatunknak nem célja a francia felvilágosodás hatásának értékelése, legföljebb egy-két szóval arra szeretnénk rámutatni, hogy mennyire természetes az, hogy a XVII. századi francia klasszikusai - s ezek között elsősorban Corneille -iránti érdeklődés háttérbe szorult a szabadság, egyenlőség, testvériség lelkesítő eszméi mögött. Természetes, hogy nemzeti érdeknek tartották haladó gondolkodású íróink, hogy az előítéletek, dogmák helyett a gondolkodó értelmet tegyék mindennek egyedüli mértékévé,[1] hogy megragadta őket az encyclopedistáknak optimizmusa, mely rendületlenül hitt az emberiség tökéletesedésében. A XVII. századi francia klasszikusok elég későn jutottak el hozzánk - ezek közül is a drámairók főleg a színházi élet hiánya miatt - , mikor pedig már kedvező lehetőség kínálkozott volna, a felvilágosodás presztizse általános volt. Hogy miért nem a XVII. század lett a magyar franciás iskola példaképe, jól megérthetjük, ha a nagy francia felvilágosítók /Voltaire, Diderot, Rousseau/ termékeny eszméit tanulmányozzuk, melyet az ébredő, szabad kibontakozásra vágyó magyarság is sajátjának érzett. Lenin mélyrehatóan elemezte a felvilágoso-

1. Vö: Engels: Anti-Dühring Bp. Szikra 1948. 16. lap.

dás három alapvonását: 1. "ízzó gyűlölet a hűbériséggel és minden kinövésével szemben":, [2]"A felvilágosodás, az önkormányzat, a szabadságlelkes védelmezése"; [3] . "a néptömegek, főleg a parasztok érdekeinek védelme" [2] Ezt az elemzést olvasva világossá válik előttünk a felvilágosodás eszméinek nészerűsége hazánkban is. A francia felvilágosodás eszméinek éppen ezen egyetemes érvényéből következett az az európaszerte óriási lelkesedés, mellyek a különböző népek ezeket az eszméket fogadták, Ehhez járult még a francia nyelv presztizse, mely még később is magával ragadta költőinket és filozófusainkat. Sőt a "dolce France" talajából táplálkozó képzőművészetet is megemlíthetjük, mely mindig ihlette és ihleti ma is művészeinket.

A francia felvilágosodás hatásának ezt az egyetemességét igen jól jellemzi Louis Réau [3]: "Aucun coin de l'Europe n'échappe à l'influence de la littérature et de la pensée française du siècle des Lumières. Influence inégalement répartie comme celle de notre langue et pour les mêmes raisons, plus forte dans les Pays fécondés par l'émigration massive des Huguenots /Hollande, Allemagne/ dans les pays gouvernée par des despotes éclairés qui sympathisent aved les Encyclopédistes /Prusse, Russie,/ dans les pays neufs qui manquent d'une littérature nationale /Suède, Russie/; plus faible en Angleterre, fière de sa grandeur, dans les pays enivrés de leur passé /Italie/ et dans le monarchies obscurantistes

2. Lenin Művei 2 kötet /Melyik örökségről mun-dunk le?/ 528. lap.
3. Louis Réau: L'Europe française au siècle des Lumières. Paris 1938. 1o8. lap.

telles que l'Espagne, mais en somme omniprésente" --------- "Aucune littérature n'a conquis en aucun temps une pareille universalité". [4]

A magyar irodalomtörténet tanúsága szerint íróink igen sok munkát fordítottak vagy alakítottak át a magyar ízlésnek megfelelően. Ami azonban a bennünket érdeklő műfajt, a drámát illeti: ezt íróink a francia klasszicizmustól eltérő szemszögből nézték. A drámának a szerkezete, témája, nyelve mind megannyi olyan probléma, melynek megoldása az egyes iskolák irodalmi felfogása szerint változik.

A felvilágosodás korában Angliában a Shakespeare-i drámát bálványozzák, mely telve van bizarre eszmékkel, gigantikus gondolatokkal és barbár rendszertelenséggel [5] Németországban is az angolimádók ugyenezt teszik. De a korabeli német kritika legkiválóbb képviselője is, mint pl. Lessing is Shakespeare darabjait tekintik a drámai művészet igazi mintáinak és ezeket erősen francia ellenes lelkesedéssel utánozták. /Érdekes megemlíteni, hogy Lessing is Voltaire közvetitésével ismerkedett meg először Shakespeare-el/ E két színháznak meg van az a tendenciája /az angoléval sokkal erősebben/ hogy elvesse a hármas egység szabályát, és a klasszikus ókor király- hőseit, továbbá hajlam van bennük a versnek, a traggédia ősi formájának az elhanyagolására. Ezzel szemben a franciák /legalább is a Cromvell előszavának közzétételéig/

4. Louis, Réau: i. m. 109 lap.
5. Vö:. Fekete János grófnak Schédius Lajoshoz, a pesti egyetem philológiai és esztétika professzorához intézett levelét. Közzétette: H. Tronchon: L'esthétique du théâtre allemand et les règles françaises. Revue de litt. comp. 1925.

általában szigorúan megtartják a 17. századi klasszikus dráma örökérvényűnek vélt szabályait. /Vö: Fekete idézett levél/

Mig a külföldi irodalmak már elérték a művészi tökéletesség fokát, addig nálunk a drámai költészet csak megszületőben volt. Kétségtelen, hogy egy irodalomnak már el kell jutni a tökéletesség bizonyos fokára és az irodalmi életnek elég fejlettnek kell lennie, ahhoz, hogy ilyen kicsiszolt formájú és igényes ízlésü irodalom, mint a francia klasszicizmus, hatását befogadja; ami pedig bármely műnek szerencsés fordítását illeti: erre a célra hajlékony és árnyalatokban gazdag nyelvet kell használni. Az előző korszak, a klasszicizmus korszakának a műveit /Corneille, Racine, Molière/ csak elég későn ismerték mega magyar könytárak. A XVII.-ik századi klasszikusok iránti közömbösséget a már említett körülményeken kívül, maga a műfaj, melyet ezen írók műveltek is megmagyarázza.

A szobanforgó szerzők olyan drámaírók voltak, akiknek már volt egy misztériumokban és egyébszindarabokban gazdag irodalmuk. Az évszázados hagyományok /melyhez még a XVII. századi oktatási rendszer is hozzájárult/ már hozzászoktatták a közönséget az előadásokon való részvételhez és ízlésük fejlesztéséhez.

Viszont nálunk a XVII. században, amikor Franciaország

országban a három nagy drámaírót lelkesen megtapsolta a királyi udvar parókás közönsége, és amikor hosszú vita keletkezett a Cid problémájával kapcsolatban - a még igen kezdetleges színművészet csak első gyermekkorát élte. Ami pedig nagyon fontos a drámában: a színrehozás, nálunk még lehetetlen, mert még nincsenek sem színészeink, sem színházunk. Azonban a drámairodalom és fordítások lehetősége még színészek, ill. színház hiányában sem tekinthető kizártnak. Viszont azt sem lehet elvitatni, hogy az igazi drámát elő is kell adni; a drámaírók többségének nemcsak az a célja, hogy a közönség olvassa, hanem, hogy meg is tapsolja műveiket. Abban az időben nálunk mind az előadás külső kellékei /pl. színház, színészek, díszletek, kosztümök stb./ mind pedig drámai művek hiányoztak. /Az iskoladrámák pedig csak a fejlődés egy korábbi stádiumának tekinthetők/ Magának a drámának és a színrehozásnak a fejlődése sem volt párhuzamos. A színművészet és a drámairodalom azonban igen szoros kapcsolatban állnak egymással, mert az előbbi ugyszólván létrehozhatja az utóbbit vagy legalább is elősegítheti születését. "Mindenütt a színészet nyomán fejlődik a drámairodalom, sehol anélkül. Nálunk az első magyar színjátszó társaság a magyar színpadot s vele együtt a magyar drámairodalmat akarja megteremteni." [6]

6. Bayer József: A nemzeti játékszín története. Bp. 1887. I. k. 23o. lap.

Corneille művei Magyarországon való lassú terjedésének oka - többek között - nemcsak a magyar színházi élet teljes hiánya volt, hanem a fordítók kevés érdeklődése is, akik inkább a felvilágosodás századának irodalmi- politikai eszméit értékelték. Pedig a fordítás nem lett volna tul nehéz, hisz Magyarországon a francia nyelv presztizse általános volt /különösen a főurak körében akik gyakran franciául társalogtak és leveleztek./ A bécsi udvar kifinomult francia légköre szemmelláthatóan uralta a magyar felső arisztokrácia művelt szellemiségét. A királyi testőrség fiatal nemeseinek szolgálati szabályzatuk értelmében francia tanfolyamokon is részt kellett venniök. A "Collegium Theresianum" jezsuita páterei gondosan ügyeltek arra, hogy összes tanítványaik megtanulják a francia nyelvet. [7]

A franciá nyelvet mindig tanították a jezsuiták és piaristák magyarországi kollégiumaiban és kétségtelenül mutattak érdeklődést a XVII- sz. francia drámaírói iránt. Igy "le père pieux Kátsor insiste auprès de ses disciples sur le mérite des pièces de Corneille et de Racine" [8]. és ő az első, aki olvastatja, csodáltatja őket, de elsősorban Racine-t. De az iskolában előadott darabokat főleg maguk a tanárok irták anélkül, hogy ők maguk a francia classicizmus drámairodalmának hatása alatt álltak volna.

Az a körülmény, hogy a XVIII. században hiányzott

7. Vö: Baranyai Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyarországon Bp. 1920. 24 lap.
8. I. Kont: Etude sur l'influence de la littérature française en Hongrie, Paris 1902. 63. lap.

Magyarországon a színházi élet, nagyban hozzájárult e drámai művek lassú elterjedéséhez. Nem lehet megelégedéssel párhuzamot vonni a XVIII. századi francia és magyar színház között: hisz a párizsi színházak már teljes virágzásuk korszakát érték el, és a lelkes közönség már a híres színészt Lekaint tapsolta- ugyanakkor nálunk néhány lelkesedéssel telt színész minden tőle telhetőt megtesz egy olyan szinháznak a megalapítására, mely elsősorban a nemzeti nyelv tökéletesedését lett volna hivatva szolgálni. Egyszer a bécsi kormány helytartótanácsához kellet fordulni vagy egy előadás engedélyezéséért, vagy pedig a német színház igazgatója és színészeink között egy magyarnyelvű előadás tárgyában létrejött megegyezés jóváhagyásáért, máskor meg némi anyagi segítséget kellett kérni a főuraktól. [9]

Miután már sok sikertelenséget kellett elszenvedniök színészeink, helyzetük jobbra fordulásával már jöbb jövőre számíthattak. De még ebben a megszülető színházi életben sem a francia klasszikusok ragadták magukkal a közönséget, hanem a hozzánk német közvetítéssel eljutott Shakespeare-t kedvelték leginkább. Nemcsak darabjait játszották, hanem még dramaturgjainkat is a Shakespeare-i dramaturgia /Lessing fogalmazásában/ irányította. A német dráma, amelyet az angol irodalom befolyásolt, nem ismert többé határokat és ez a magyarázata

9. Vö: Bayer: i.m. I. k. Az első magyar színjátszó társaság története I-VI. fejezet passim 72 és kk lapok

annak is, hogy a magyar drámák sem fogják ismerni sem a hármas egységre, sem a témára, sem a formára /vers/ vonatkozó, speciálisan klasszikus szabályokat. A színházi hirdetmények és a magyar dramaturgia története nagyon érdekes képet festenek Shakespeare hallatlan magyarországi sikeréről.

Már 1793-94 ben előadják a Kun Szabó Sándor átdolgozásában Romeo és Juliát /németből Weisse nyomán/ [10] 1795-ben a magyar színtársulat Othellót játsza /Kelemen László fordításában/ [11] Kazinczy a Hamletet németből magyarra fordítja/igaz ugyan, hogy happy end-el/, Péczeli nemcsak Racine összes műveit szándékozik lefordítani, hanem Shakespeare legszebb darabjait is. [12] Gyakran álmodoztak már egyenesen Shakespeare összes műveinek a lefordításáról is.

Egy kicsit később egyre inkább kezdenek érdeklődni francia szerzők iránt: Szemere Pál Viktor Hugo dramaturgiai reformjait követi. V. Hugo felfogása alapján Szemere elveti az antik és keresztény ideált egyaránt és a Shakespeare iránti végtelen csodálatában elfelejti a francia klasszikusokat. [13] Elmondhatjuk tehát, hogy a francia klasszikus drámát elmellőzték irodalmunkban. Már egy másfajta ízlés fejlődött ki Corneille és Racine antik hősei túl fenségesek már csak az időben nagy eltávolodás miatt is, és következésképpen idegenek és érthetelenek egy olyan közönség számára, amely a romantika hatására már nemzeti témákhoz szokott és amely

10. Bayer: i, m. I. 328.
11. Bayer: i.m. I. 216 és I. 329 lap
12. Bayer: i. m. I. 230.
13. Vö: Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma Bo. 1913. 2. lap.

közönség már a XVIII. századbeli igen divatos német kalandos drámákon nevelkedett. Ez a közönség semmiképpen sem értette volna meg az akaratról és a szenvedélyről szóló hosszú szónoklatokat, sem a szerelem és kötelesség közti harc problémáit, sem pedig a hármas egységhez való túlzott ragaszkodásából származó ellentmondásokat, értelmetlenségeket.

"S amikor harminc esztendővel ezelőtt /1899/ a Nemzeti színház előadta Racine egyik remekművét, Britannicust Iványi fordításában, a kritika is jórészt értetlenül állott a művel szemben, amely annyira elütő volt a nálunk meghonosodott és meggyökeresedett Shakespeare-i drámától" [14]

Igaza van Hevesinek, mikor azt mondja "Shakespeare mellett döntöttünk." [15] S Juhász Gyulát is jobban elragadja Shakespeare zsenijének feékezhetetlen áradása. [16] "Nem olyan tiszta és nemes, mint Corneille-ünk, a görög templomok harmóniájával és versailles-i kertek szabályosságával nem vetekedhetnek alkotásai, de én éppen azt a részegséget szeretem benne, azt a mámort, azt a barbár erőt és szenvedélyt, amelyért a ferney-i remete ki akarta őt tiltani a költészet erdejéből, melyet Voltaire illedelmes forradalmárokkal, és vakmerő udvaroncokkal óhajtott benépesíteni." De térjünk vissza Fekete Jánoshoz, ki idézett levelében szembeszáll a Shapespaere-i és a német dramaturgiával. Fekete szerint a dráma igazi mintái nem az angolok által hazafiságból bálványozott Shakespeare-i darabok, melyeket a németek csak túlzott angloma-

14. Hevesi Sándor előszava a Corneille és Racine fordításokhoz Racine: Phédra, Andromache /Ábrányi E és Benedek M. ford/; Corneille: Cid /Radó/
15. u.o. 1. lap Franklin Bp. év nélkül
16. Juhász Gyula: Örökség II. kötet 24. lap, Szépirodalmi kiadó 1958.

niájuk miatt utánozhak, hanem "les Grecs, inimitables" a modernek közül pedig az olaszok, továbbá "les bonnes tragédies de Corneille et toutes celles de Racine" mint amelyek páratlanul festik az emberi szívet és idézik fel a történelmi jellemeket. Ami pedig a dráma szabályait illeti, a Boileau és Horatius-féle természetet kell utánozni és a klasszikus francia dráma egy kissé módositott szabályait kell követni. A hármas egységet illetően milyen szabályokat kell megtartani? A cselekvés egységét illetően "rien à marchander". Ami pedig a hely egységét illeti, ez legföljebb egyetlen városra vagy esetleg környékére szorítkozhatik, mert különben oda a drámai illúzió. Az idő egységét pedig úgy oldja meg, hogy felvonásonként 24 órát engedélyez a romlott modern ízlés miatt, de jobban szeretné, ha minden felvonást 12 órára korlátoznának. Egyszóval: eléggé megtartja a klasszikus francia dráma szabályait, elhanyagolva egy kissé a hely és idő egységeit, melyeket pedig Chapelain még Aristotelesen is túltéve figyelembe ajánlott.

A témaválasztás kérdésében Fekete már kevésbé távolodik el a Lessing-i felfogástól, mert már távolról sem óhajt a görög királyok, avagy a római császárok ügyes-bajos dolgaira szorítkozni. Témaként az egyes országok nemzeti történetének jeleneteit kell választani: ezek ugyanis festőibbek az antiquitásból vett jeleneteknél.

Meg van a véleménye a színrehozásról is. Több mozgalmasságot akar ugyan a színpadon, de a Shakespeare-i színpad

túl merésznek tűnik föl neki, mert tömegekkel, sőt halottakkal van tele.

Utolsó problémája: a dráma nyelve próza legyen-e vagy vers. A prózát választja, de ez a próza legyen költői és fenségesebb mint a komédiában.

Ez a levél különösen abból a szempontból érdekes, hogy bemutatja a francia klasszikusok és a Shakespeare-i iskola közti különbséget, de érdekes megfigyelni azt is, hogy Fekete grófra - anélkül, hogy ezt saját maga észrevenné - az angol - német dráma hatott akkor, amikor engedékenységet mutat a dráma szabályai iránt. Nagyon is meg tudjuk érteni a francia dráma iránti szeretetét: hisz nem volt-e Voltaire lelkes csodálója? Részrehajlás nélkül megtartja a német dramaturgiából mindazt, amit jónak és hasznosnak vél.

Érdemes talán megjegyezni, hogy minden Shakespeare ellenssége mellett Voltaire volt az, aki elsőnek ismertette meg Shakespeare-t Franciaországban.

Voltaire Shakespeare-ből néhány jelentet - ha nem is a legszerencsésebben - franciára fordított, de a francia klasszicizmus kifinomult ízlésén nevelkedett író sohasem tudott igazán megbarátkozni e "poeta natus"-nak spontán erővel, kendőzetlenül és mesterkéltség nélkül felszínre törő-szerinte - barbár erejű ihletével. Úgy látszik, hogy a megelőző hosszú századok kulturális hagyományának súlya alatt, nem tudott elviselni egy olyan zsenit, aki fittyet hány a szabályokra. /"spotett der Regeln Zwang"-ahogyan a shakespeare-t csodáló német költői ideál is mondja/.[17] Néha Voltaire

17. Schiller: Die deutsche Muse.

egészen erős hangon kel ki a felbukkanó Shakespeare - kultusz ellen, ő mindig a klasszikus hagyományokat megtartó nyelvi csiszoltságra törekvő, a szabályokat tiszteletben tartó "poeta doctus" híve volt. /Ezért becsülte többre pl. a latin Vergilius tudós reminiszcenciákkal telt költészetét a homéroszi spontán ihletnél/ " A természet abban lelte örömét, írta róla /Shakespeare-ről/, hogy Shakespeare fejében " a legnagyobbat és leghatalmasabbat.... a legaljasabbal és legundorítóbbal egyesitse" S amikor később terjedni kezdtek a XVIII. századi Shakespeare - átdolgozások Franciaországban is, Voltaire magán kívül tiltakozott az ellen, hogy ez a "pojáca" behatoljon a francia király udvarába "a nagy emberek és szépségek közé", és kikelt magából, hogy hűtlenek akarnak lenni Corneille-hez, Molière-hez, és Racine-hez "e kötéltáncos kedvéért" [18].

Diderot is megsokalja ezt a hangot és egyik Voltaire-hoz írt levelében a híres mesternek kijáró, szinte félénk tisztelettel megkockáztat néhány dicsérő szót:

"Damilaville közölte velem az ön megjegyzéseit Cinnáról. Szóval Corneille vetélytársa Corneille nagy magyarázója lett! De hagyjuk ezt; hogy is merném megdorgálni ilyesmiért, mikor tudom, milyen szép szándék vezette. Egyébként minden sora találó. Legfeljebb elnézőbbnek érzem, mint amilyen én lennék; de ennek biztosan az az oka, hogy ön sokkal jártas-

18. Vajda György Mihály: Színházi Kalauz. Bp. 1960. 273. lap.

sabb a művészet nehézségeiben. De azért ismerje el, hogy Shakespeare rendkívüli ember. Nincs egyetlen jelenete, amelyet egy kis tehetséggel ne lehetne remekművé ütni. Milyen szépen kezdődne például egy tragédia, amelyben két szenator szemérehányja " az elaljasult népnek, hogy zsarnokának hangos tapssal hódol! S milyen gyors és lendületes!" [19] De a műfajon, a színházi élet hiányán, a túlzó Shakespeare kultuszon kívül /bár ezek voltak nálunk Corneille teljes sikerének akadályai/ szükségesnek látjuk megemlíteni magukat a Corneille-i műveknek jótulajdonságait és hibáit, melyek szintén - még napjainban is - akadályai a corneillei drámák elterjedésének. Azonban nemcsak nálunk, hanem még Corneille-nek saját hazájában is ugyanezen hibák és kiválóságok tették nehézzé e klasszikus művek alapos megértését.

19. Diderot levele Voltaire-nek 1762 szept. 29. Gyergyai Albert: a francia felvilágosodás Bp. 1954. 157. lap.

A Corneille-i darabokra jellemző, az is, hogy a szerelem mint indítóók, mint a hősök fő mozgató ereje nem jelentkezik döntő módon. Corneille inkább a szerelmet racionális alapokra fektette, szerinte a szerelmet csak az érdemek a jótulajdonságok, a tökéletesség, a hősi becsület szemlélete keltheti fel. A szerelem nem gyöngeség nála; ha valaki a "mérite, estime, devoir vertu, générosité, gloire" fogalmakban kifejezett becsület-hierárchiának nem tesz eleget, méltatlan lesz a szerelemre; a hős tetteinek, akaraterejének, kötelességteljesítésének inkább a jutalma, mintsem első idítóoka a szerelem. Nyílvánvaló, hogy a szerelemnek a Corneille-i etikai hierarchiába való ilyetén beillesztése nem felelt meg a későbbi nemzedék már inkább Racine-i felfogás / a szenvedély elsődlegessége, melyhez még a század közepe táján a monarchia megszilárdításával kapcsolatosan beállott ízlés változás is hozzájárult/ iránt lelkesedő ízlésének.

A Hôtel Guénégaud és a Hôtel de Bourgogne 1680-as fuziójától /tehát a Comédie-Française megalapításától kezdve/ a Corneille előadások száma csökken. Sőt még az előadott darabokon is meglátszik a racine-i sémák szerint való értelmezés: "Considéré non en lui-même, mais comme une tragédie racienne manquée, il s'agira toujours de le sauver en le rendant plus racinien que nature" 2o

Tehát éppen az, ami a Corneille-i darabok speciális

2o. B. Dort: Corneille. Collection des Grands Dramaturges L'Arche éd. Paris, 1957.

értékét jelentette, vált elterjedésének egyik kerékkötőjévé.

A XVIII. századot a voltaireiánus felfogás uralta Corneille műveit illetően. Lényegében véve ezt a felfogást is Corneille autonóm értelmezésének háttérbe szorítása jellemzi a racine-i interpretáció mögé. Tudvalevő, hogy Voltaire csupán néhány részletnek "kegyelmezett meg" [21]

Különösen szemére veti Voltaire Corneille-nek aktualizáló politizálását. Egyik levelében írja, hogy a politika különösen a szerző halála után - el szokta rontani a darab sikerét és ebben látja annak is az okát, hogy elég ritkán játszák a Corneille-ii darabokat. [22] Valóban későbbi nézőközönsége már nem értette meg az aktualizáló politikai célzásokat, azokba belefáradt még akkor is, ha ezek a célzások nagyon is érdekelhették a XVIII. század közönségét, amely egyébként is hozzá volt szokva a királyi udvar politikai intrikáihoz.

Voltairenek sokban igaza volt a politikai aktualitásokkal kapcsolatban; valóban éppen ezen aktualitások, melyek később feledésbe merültek, vagy legalább is az érdeklődés hátterébe kerültek, hozzájárultak a corneillei művek népszerűségének csökkenéséhez. Így attól kezdve, hogy XIV. Lajos maga lett a Törvény, a politika intézése is az ő /és megbízottai/ privilégiuma lett, a dicshimnuszokon kívül, még pozitív példamutató-tanító célzatú jelenetekot sem tűr meg. az orthodox monarchikus ízlés. /pl. Agésilas II. 1: En Perse

21. Vö: Dort: i.m. 152. lap.
22. Haraszti Gyula: Corneille és kora 516. lap Bp. 1906.

il n'est point de sujets, ce ne sont qu'esclaves abjects etc.../ a Cid-ben pl. Richelieu sok individualizmust látott, Fernando király sem volt "par excellence " abszolut monarchának tekinthető /Vö : Cid II. 6. IV. 3. / Vagy pl. Cinna és a normandiai va-nu - pieds 1639-es felkelés vérbefojtása közötti aktuális összefüggés is nyílván elhomályosult. Kétségtelennek tartjuk, hogy a korabeli közönség /köztük a jövendőbeli frondeur -nemesek/ egyenesen pikánsnak érezte a Cinna-ban, az említett nagy politikai eseményre való vonatkoztatáson túlmenően, egyes olyan korabeli közéleti személyiségekre /Chalais, Gaston d'Orléanes, MMe de Chevreuse, Mme de Fargis stb./ való célzásokat, akik vagy mint a Richelieu féle vaskéz-politika mérsékltői, vagy egyenesen ellenzői voltak.

/Bár Antoine Adam kétségbevonja az aktualizálásnak ezt a mértékét, mi Mokulszkijjal nehezen tudnánk elképzelni, hogy a Rouen-i vérengzésektől megrendült közönség ne látott volna az Augustus-i megbocsátásban leckét Richelieu számára/ [23]

23. V9: A. Adam: Histoire de la littérature française au XVII.e s. Tome I. pp. 529-530 Paris, 1948.
Mokulszkij: Kornelj i jivó skola /Isztorija francuszkoj lityeraturi Moszkva 1946, 421,422. 1. /

Nem érdektelen itt felmelíteni a Corneille- Racine későbbi népszerűsége szempontjából azt sem, hogy míg Racine a görög ókorból merít, addig Corneille inkább a római antiquitást választja. Az ókori görög tragédiákra éppen a politizáló tendencia jellemző. /a vigjáték a politikai élet fonákságait óhajtja pellengérre állítani, a tragédia is leckéket, tanulságot ad a népnek, a vezetőknek/ s Racine mégis csak keretnek [24] használja beleélve magát a XIV. Lajos és udvari arisztokráciája által nyújtott ideologiai keretekbe, finom művészi pszichologiájával a klasszikus "raison" szemszögéből dolgozza fel megfigyeléseit, megalkotja a női lélek realisztikus ábrázolását, a klasszicizmusra jellemző intellektuális objektivitással megtartva az általános, a jellegzetes vonásokat, kizárva a véletlenszerűt, az esetlegest, a közönségest, a zsánerszerűt. Érthető tehát, hogy az abszolut monarchia csúcspontján a politizáló Corneille kevésbé volt népszerű, míg Racine-nak legföljebb éppen a Fronde legyőzött arisztokratái közt kell ellenségeit keresni. Még inkább érthető Corneille háttérbeszorulása, ha meggondoljuk, hogy királyalakjai nemcsak, hogy nem tipusai az abszolut uralkodóknak, hanem csupán az államhatalom bizonyos mértékig absztrakt képviselői. /pl. Mokulszkij szerint Tullus királyt bármelyik köztársaságkorabeli konzul helyettesíthetné, s ezt a helyettesítést meg is csinálták a forradalom alatt/.

24. A történelmi-politikai háttérre gondolunk, mert a görög tragédia mély tragikus lényegét: "cette heuteur divine où jamais n'atteignit la faiblesse latine" /Boileau: A. p. III. / ő értette meg leginkább.

Sőt Corneille tragédiáiban megfigyelhető bizonyos, a multba visszavetített, retrospektív republikanizmus, mely át-áttöri a kétségtelenül monarchikus lényeget. [25]

A Corneille iránti érdeklődés Napoleon lelkes rajongása miatt újra felélénkül. / Érdekes megjegyezni, hogy Napoleon is Augusztus megbocsátását mint bölcs uralkodói számítást helyeselte, mert mint érzelmet gyermekesnek találta volna./ [26]

A későbbi idők folyamán újra erősen csökkent az érdeklődés Corneille iránt. A XIX. század folyamán is jobbára racini szemszögből fogták fel Corneille műveit, nem értették meg Corneille egyéni moralitását, mely éppen az emberi akarat erejének felismerésében nyilvánult meg, és minden nagy emberi tett végső rugóját az emberben önmagában lévő hatalom cselekvéssé való érlelődésében látta.

A XVII. század elején az irodalmi stílus általában a "genre sublime" követelményei szerint formálódott. [27] Az elsősorban a praeclassicus korszakra jellemző jezsuita ciceronianizmus nemcsak az egyházi szónoklatban, a prózában volt uralkodó jellegű, hanem részt kért magának az "esprit héroïque" kifejezésére igen alkalmas tragédia stílusában is. Ennek a stílusnak jellegzetes vonásai voltak a hosszú szónokias tirádák, ragyogó szerkezetű deklemációk; a bizonyítás,

25. Vö: Isztorija francuszkoj litycraturi, Mokulszkij: Kornelji jivó skola I. kötet 419. lap
26. Vö: B. Dort i m. p. 153.
27. Vö: Sőtér István: la doctrine stylistique des rhétoriques du XVII^{e} s.p. 61.

a cáfolat pontos felsorakoztatása, a szimmetrikus szerkesztésmód, a finoman kicsiszolt versben való öncélú gyönyörködés, mely még a drámai helyzet megkövetelte illuziókeltés rovására is mehet. A XVII. sz. felében a közönség és az irók egész Franicaországban elsősorban egy forrásból, a jezsuita latin iskolákból nyerték műveltségüket. Már ott hozzászokott fülük a hosszú cicerói mondatok "concinnitas" -ához, megszokták hogy az állitmányt kivárják a hosszú mondat végén, vagy a mellékmondatok után következő főmondatot zavar nélkül tudomásul vegyék. [28] Az így nevelkedett közönségnek éppen a deklamáló hang, tirádák, az érvek, és ellenérvek felsorakoztatása, a kristálytiszta logikával ki dolgozott monólogok tetszettek legjobban. Hisz a korabeli színészek nem is akartak olyan szerepet vállani, mely nem bővelkedett ilyen retorikai lehetőségeket nyújtó részletekben. Ezért irhatta Jaques Nathan Encyclopédie de la littéra-littérature fr. című /Páris, 1952. p. 75./ művében : "Nous savons par des documents du temps que l'auditoire écoutait dans un religieux silence les récits et les monologues des tragédies, mai, qu'il ne se gênait pas pour converser pendant les échanges rapides de répliques". A későbbi idők közönsége - bár a deklamáló szónokias hangnem mind

28. Vö: J. Nathan i. m . 75 lap.

a mai napig jobban érvényesül a francia ízlésben mint nálunk. a racini ízléshez szokott inkább, akinek "nyelve nem emelkedik a Corneille-i méltóság magalatára, előkelő, kerüli a hétköznapi kifejezéseket, amint ezt az akkori ízlés megkívánta, de természetes és közvetlen" [29] és ez a közönség már nem tudta úgy élvezni ezt a számára túl magas régiókban járó stílust; a külföldi pedig magától értetődően még kevésbé ezt a magas deklamatív szintet. Ennek ellenére a Corneille iránti érdeklődés megcsappanását természetesen nem a kettejük közti stiláris eltéréseknek tulajdonítjuk /hisz Racine is alapított retorikai hatásokra, jól szembeállított ellentétekre stb./ hanem abban, hogy Racine "a szerelem lélektanának félelmetes ismerője" [30] közelebb került a közönséghez az emberi - elsősorban női lélek ábrázolásában.

Inkább arról van szó, hogy a későbbi századok Corneille interpretálói lebecsülték vagy nem értették meg ezt a speciálisan Corneille-i retorikát, s racini kategoriákból kiindulva a szentimentális oldalt emelték ki /pl. e Polyeucte Pauline-jét mint a szerelmes nőt domborították ki, holott Corneille-i szemszögből nézve inkább a keresztény neophyta vonás elsődleges benne./ Természetes, hogy nálunk egy olyan közönség előtt még kevésbé számíthatott megértésre a Corneille-i mondanivaló és stílus, amely már a Shakespeare-i alkotózseni határok közé nem szorított, természetes bőséggel áradó spontán

29. Benedek Marcell: Az olvasás művészete Bp. 1957. 196. l.
30. Benedek M. u.o.

alkotásain nevelkedett.

Századunk 30-s éveitől kezdve beszélhetünk Corneille újrafelfedezéséről. Bernand Dort ennek a "renaissance-"nak az okát helyesen főleg abban látja, hogy a modern előadások /elsősorban az avignon-i festiválokra gondolunk és ezeken belül is Gérard Philippe Rodrigue alakitására 1951-ben/, felismerik a Corneille-i retorika, szintaxis, a beszéd müanszainak fontosságát, másfelől pedig véglegesen szakítanak azzal a tendenciával, hogy Corneille egy kevésbé sikerült Racine.

Az eddig elmondottakkal nem akartuk azt a látszatot kelteni, hogy - az érdeklődés kétségtelenül megállapítható hullámzásai mellett - Franciaországban valaha is teljesen közönség nélkül maradt volna Corneille. Különösen a Cid talált mindig nagy érdeklődésre, annyival is inkább, mert egy speciálisan francia nemzeti drámának tekinthető. A francia ékesszólás, hazaszeretet, gloire legtipikusabb kifejezésével találkozunk itt és talán éppen ez a nemzeti jellegzetessége emlékeztet a Bánk-bánra [31], erre a hagyományosan magyar remekműre. Bizonyos hasonlóság van mindekttőnek a külföldi sorsában is: e nemzeti talajon sarjadt tragédiáknak az átültetése idegen talajra éppen ezért bizonyult nehéznek.

31. Vö: Nemes Nagy Ágnes Cid forditása Bp. 1956. Utószó 123. l.

II. Corneille első magyar olvasói.

Corneille-el először valószínüleg a Franciaországot járt erdélyi főurak ismerkedtek meg. Igy gr. Bethlen Miklós /1642-1710/ franciaországi utjáról igen sok könyvet hozott haza, itthon franciául beszél, francia ízlés szerint él. [1]

II. Rákóczi Ferenc és környezete párizsi tartózkodásuk alatt feltehetően megismerkedtek Corneille műveivel vagy legalább a Cidd el, bár erre adatunk nincs. A rodostói számüzetésben élő Rákóczi pedig janzenista szigorúsággal válogatta meg ottani könyvtárát, ahol még Fénelon Télémaque-jának is csak moralizáló-tanító célzata miatt jutott kivételesen hely.[2]

Sőtér István megemlíti, hogy Gyöngyösi István, Corneille kortársa Murányi Vénusában is fellelhetők Corneille-el rokonvonások: "Vannak, akik nem egy rokonvonást vélnek felismerni a magyar költő-jogász s a roueni fiskális hősi, nemesen retorikus műve között"[3]

Megemlíthetjük még a következő század elején a francia hatás első képviselői között a Haller grófokat, igy Haller Lászlót, a Télémaque fordítóját /1755/, kinek fiánál Gábornál /a L'esprit des Lois fordítója/ Kazinczy [4] Ugrán vendégségben járva megemlíti a még László gróf által gyüjtött hatalmas könyvtárat, ahonnan kölcsönzik messze vidékről a francia könyveket. Természetesnek látszik, hogy ezekben a könyvtárakban megvoltak Corneille művei, ill. még terjesztésüknek is központjai lehettek.

Az udvar körében élő 18. századbeli magyar nemesség eléggé könnyen megbarátkozott a francia irodalommal, hisz nemcsak a francia művekben gazdag könyvtárak álltak rendelkezésére, hanem egy nagyon népszerű francia színház is. /A bécsi udvar mellett 1752-től működő francia színház, melynek első igazgatója Eszterházy Ferenc gróf volt/ Bár a királyi testőrség magyar íróinak franciából való fordításai közt Corneille művei nem szerepelnek, mert ezeket az írókat - már hazafias fellángolásuk miatt is - sokkal jobban érdekelték Rousseau, Diderot, Voltaire politikai és irodalmi eszméi, melyeknek

1. Horváth János: Báróczi Sándor, Budapesti Szemle 1901, 92-93. l.
2. Zolnai Béla: Magyar janzenisták, Minerva 1924, 77. l.
3. Sőtér István: Magyar-Francia kapcsolatok, Bp, 1946, 92. l.
4. Horváth János: Báróczi Sándor, Budapesti Szemle 1901. 92-93. l.

újszerüsége és aktualitása magával ragadta őket, mégis teljes biztonsággal mondhatjuk, hogy ismerték a francia klasszikusokat. Bizonyosan ismerték Corneille nevét és műveit, hisz kivétel nélkül részt vettek a francia tanfolyamokon, és ha nem is az alsó osztályokban, de a középső osztályokban /melyeknek anyaga a francia klasszikusok olvasása volt/ és ezen túlmenően a retorikai ismeretek tanítása során Corneille neve szükségképpen gyakran elő kellett, hogy kerüljön. Ezt pedig még az a körülmény is alá támasztja, hogy egészen 1773-ig a Collegium Theresianum tanárai a jezsuiták voltak, kiknek Corneille - egyéb szempontok mellett - már csak a retorika oktatásában való kiaknázhatósága miatt is kedves írójuk volt.

Sőt arra nézve is van adatunk, hogy a jezsuiták Corneille műveit a saját nevelési céljaikra is felhasználták. Alszeghy Zsolt említ egy Makó Pál nevü jezsuitát, aki verses kötetének[5] függelékében közöl egy Nicomedes című darabot. Egészen közeli hasonlóságot mutat e dráma hasonló című francia mintájával. Helyenként csak fordítás /latinra/, ill. szabad átdolgozás. /A női szereplők mellőzése és egyéb, morális okulást hangsúlyozó szokásos változtatások/.

Nem képzelhető el, hogy a jezsuiták, kiknek Corneille mindvégig barátjuk maradt[6] ne biztosítottak volna neki előkelő szerepek oktatásukban. Hisz ideologiailag mindig közel állt a jezsuitákhoz és még "legjanzenistábbnak"[7] minősített darabjaiban is a molinista irányzat a praedominans.[8]

A magyar nemes ifjak a bécsi francia szinházban is látták Corneille egyes darabjait. Gálos Rezső is megjegyzi, hogy Bessenyei György a francia szinházban gyakran megfordult társaival már csak a nyelvtanulás kedvéért is, ahol Corneille-el is meg kellett ismerkednie[9] A későbbiek során konkrét adatok is mutatják ezt, Igy Laczka János 1778-ban, mikor Zaïr forditását Bessenyeinek ajánlja, ezt irja: "Zaïr tragédiájának belső erejéről hasonlóul fog a Tekéntetes úr itéletet tehetni, ki maga is Tragédiát csinál s annak törvényeit mind régi, mind mai poéták szerint ismerni tanulta. Euripides, Sofokles görögök, nagy Kornelius Péter vagy Volter

5. Vö: Alszeghy Zsolt: Corneille hatásához, Egy. Phil. Közl. 1912. 824-825. l.
6. C.-A. Sainte-Beuve: Port Royal, Paris 1922. VI. fej. 116.l.
7. C.-A. Sainte-Beuve: Port Royal VI. fej. 124. és kk. l.
8. K. Loukovitch: L'évolution de la tragédie classique en France. /Corneille et Port-Royal/ Paris 1933, 241. és kk. l.
9. Gálos Rezső: Bessenyei György életrajza Bp. 1951, 74. l.

franciák egyenlőül oktatták a tekintetes urat[10] Kétségtelen azonban, hogy az említett színház műsoranyagában - a napi divat - aktualitások mellett - elsősorban a felvilágosodás íróinak jut nagyobb szerep. A klasszikusok közül is csak Molière és Racine után következik, sőt Th. Corneille és Destouches is gyakrabban szerepel. A bécsi közönség is csak nehezen tudta megérteni a Corneille-i hőst vagy Racine pszichológiai szubtilitásait. Zinzendorf gróf[11] is csak a Polyeucte előadásával kapcsolatban tesz egy szűkszavú megjegyzést, noha naplója bővelkedik jelentéktelen darabok analízisében. Mégis a bécsi francia színház repertoire-ja szerint - ha ritkán is - műsorra került Corneille is. /Polyeucte 1761-ben, Héraclius 1761-ben, Cid valószínűleg 1771-ben, Cinna 1771-ben, Horace valószínűleg 1771-ben, Le Menteur valószínűleg 1771-ben, Polyeucte valószínűleg 1771-ben, Rodogune 1771 vagy 1772-ben/[12]

Már ebben az időben is lehetett Corneille-t magyarul olvasni. Bessenyei maga is örömmel üdvözli 1779-ben "Holmi" c. könyvében a Cid első magyar fordítását Teleki Ádámtól /1773/,[13] annyival is inkább, mert több ízben is kifejezi sajnálkozását, hogy a magyar irodalomban a drámát nem értékelik eléggé s nincs drámairodalmunk. A "Magyarság" c. röpiratában a halhatatlan Corneille megbecsülésére inti olvasóit: "Tudjátok-é, mi tette Sakespeárt az anglusoknál halhatatlanná, mint Cornélius Pétert naggyá a franciáknál és Terentziust a rómaiaknál? A tragédia, komédia, mely dolgokat ti semminek vesztek"[14]

Majd ugyanebben a művében követendő példaként első helyen emeli ki a Corneille testvéreket mint akik a francia nyelv kimívelésében, a drámai nyelv megteremtésében csodálatraméltót alkot-

lo. Széll Farkas: A nagybesenyői Bessenyei család története Bp. 189o, 284 l.
11. Witzenetz Julia: Le théâtre français de Vienne /1752-1772/ Szeged, 1932. 48. l.
12. Witzenetz J.: uo. 79-lol. l.
13. Idézi Karl Lajos: Corneille a magyar irodalomban. Irodalomtörténeti Közlemények 191o, 113.l.
14. Bessenyei György: Válogatott művei, Szépirodalmi könyvkiadó Bp. 1953. 199. l.

tak: "Mi volt a francia nyelv is a 10-ik, 11-ik századba Róbert alatt? Alig lehetett nyelvnek mondani együgyüsége miatt; ugy de Rissellő mégis olyan taszitást tett rajta, hogy őalatta és utána a két Cornéliusokat, Deszperot, Moliert, Monteszkiőt, Voltért sat. franciaságokban csudálnod kell." [15].

Sőt a filozófusban egyenesen az ókori nagy görög tragédiairókkal teszi egy szintre Racine-t és Corneille-t: "Euripides, Sophokles voltak-e a görögöknél idejökre nézve nagyobb poéták, vagy Racine, Corneille a franciáknál?" [16]

Szauder József említett Bessenyei kiadásában felhívja a figyelmet Bessenyeinek a francia klasszikus drámához való szoros kapcsolatára. [17]

Császár Elemér a Bessenyei köré csoportosuló franciás költők egyik fontos ismertetőjelének tartja az új versformát, a páros rímet, mert a franciás iskola megalakulásakor éppen "ez a technikai újitás von határt a régi nyomon haladó magyarosak s az újító franciások közé" [18] Batsányi Bessenyeiről irt dolgozatát is idézi [19], melyben Batsányi szerint Bessenyei és Teleki Ádám Cidje "hozták nálunk a párrímes verseket kedvességbe" [20] Tehát nemcsak hogy ismerték a Cidet, hanem irodalmi jelentőségének is tudatában voltak. Gálos Rezső is megemlíti, [21] hogy Bessenyei a magyar műbirálat első művelőjeként egy ízben birálja a régi "négysarkú" verselést. Az előre elkészitett kádenciákhoz irják utólag az unalmas verssorokat. Éppen a Teleki-féle Cid fordítást tartja az eladdig legszebb magyarsággal irt munkának, melynek stilusa természetes, nemes. Érdekes, hogy bántja Bessenyei ízlését a sok cím /Nagyságos, Felséges, Nagyság stb./

De a királyi udvar környezetéhez tartozókon kívül is akadtak müvelt szellemek, akik olvasták Corneille műveit és akik gyakran meg is említik nevét a magyar irodalom, nyelv és stílus gazdagitásával kapcsolatban.

15. Bessenyei: uo. 198.1.
16. Bessenyei: uo. 164. 1. /A filozófus. Harmadik játék. Ötödik jelenés/
17. Bessenyei: uo. 458.1.
18. Császár Elemér: br. Orczy Lőrinc, Irodalomtörténeti Közl. 1916, 435.1.
19. Császár E.: uo. 41o.1.
2o. Batsányi János összes művei II. Sajtó alá rendezte: Keresztury D. és Tarnai A. Bp. 196o. 137.1.
21. Gálos Rezső: Bessenyei életrajza. Bp. 1951. 214-215.1.

Batsányi János Bessenyeihez és a többi felvilágosodás korabeli írókhoz hasonlóan a nemzeti függetlenség előfeltételének tartja a kimüvelt, kicsiszolt, egységes nemzeti nyelv és müveltség megteremtését. Elsőrendü hazafias kötelességüknek tartják a nemzeti nyelv ápolását és müvelését, ezt is politikai harcnak fogták föl, annyival is inkább, mert a kormányzat elég hathatós eszközökkel szorította le pl. Batsányit a politikai élet küzdőteréről a relatíve veszélytelenebb irodalmi munkálkodás mezejére [22] S éppen azért mert a politikai harc egyik fajtáját látták a magyar nyelv csiszolásában, üdvözöltek örömmel a külföldi klasszikusok magyar fordításait, hisz ez egy tégla volt a magyar szabadság épületéhez. Igy Batsányi "Bessenyei Györgyről és annak munkájáról" c. dolgozatában többek közt említi gr. Teleki Ádámot, mint aki kitünt a magyar nyelv müvelésében. S hogy mennyire becsülte a Teleki féle fordítást, bizonyítja az a tény, hogy egy Telekitől vett idézettel fordította vissza Mátyus István [23] erdélyi orvosra a tudatlanság és müveletlenség vádját, mert a magyar nyelvet még a nemzeti lelkesedés és honszeretet e lelkes korszakában [24] is afféle paraszti nyelvnek nézte. S akkor, amikor a 17. századi francia klasszikusokat - Corneille-el az élükön - mint a francia nyelv "atyjait" felsorolja, egy politikai esemény: az önkényuralom által kiüzött francia huguenották jutnak az eszébe. [25]

Túláradó örömmel ir a Mercure Etranger-ben 1813-ban megjelent, a magyar irodalmat ismertető cikkében a magyarság hazafias felbuzdulásáról, mely az ország minden félreeső zugába eljutott, s melynek eredményeként oly sok fordítás és eredeti mü jelent meg magyar nyelven, hogy ettől kezdve egy esztendő termékenyebb volt az alkotások minden müfajában mint annak előtte 2o-3o éves korszakok: "Virgile, Corneille, Racine, Voltaire... et les meilleurs auteurs allemands ont été traduits en vers et en prose" [26]

Teleki József gróf 176o-ban a Comédie Française-ben, kedvelt szinházában - többek között látta Corneille Cidjét is. [26/a] Naplójában

22. Batsányi j. Összes müvei Bp. 196o. 417. l.
23. Vö Batsányi János Összes müvei II. Bp. 196o. 46o.l; 468.l. /A' Forditásról/
24. u.o.: 364.l.
25. uo.: 95.l. /Bé-Vezetés; Magyar Museum I. kötet 1788-1789/
26. uo: 364.l.
26/a Fuhrmann Kamilla: Gróf Teleki József és a magyar-francia szellemi kapcsolatok. Bp.1929.49.l.

sem a Cidnek, sem az általa látott többi darabnak a kritikáját nem adja, de Pétzelihez írt egyik levele bizonyítja, hogy teljes mértékben értékelte a nagy század drámáit, úgyannyira, hogy Péczelinek nem is a felvilágosodáskorabeli írókat ajánlja, hanem a 17. századi francia klasszikusokat. S a továbbiakban annak a véleményének ad kifejezést, hogy a magyar nyelv elsődlegesen szónoki jellegű nyelv és különösen alkalmas retorikai hatások elérésére, bár elismeri, hogy még sokat kell fejlődnie. Tanulnunk kell tehát a franciák példáján, Corneille és Racine példáján, akiknek az olvasását különösen ajánlja Péczelinek, akinek mint szónoknak tetszetős formára kell törekednie. [27]

A nyelv kérdésével kapcsolatban említi Kazinczy Ferenc Corneille nevét leveleiben. Sőt a Cid fordítását is tervbe veszi. 1791 január 8-án ezt írja Wielandnak: "Eine Zayre, Alzire, Mezope, Tancrede, Cide /sic!/, Belizaire, Télémaque einigenmahl, Le repos de Cyrus, auch Ossian wird übersetzt" [28]

Bizonyos, hogy Dessewffy gróf alaposan ismerte nemcsak Corneille-t, hanem az egész francia irodalmat. Egyik levelében /1819 junius 28./ [29] Kazinczynak megemliti Corneille verselő művészetét: "Azt jegyzék meg a' Frantzia kritikusok a nagy, de olykor mind rögös, mind a magos felhők' homályiba tévedő Corneille-ről, hogy igen könnyen dolgozta verseit"; egy másik levelében ugy beszél Corneille-ről, mint egyik legkedvesebb irójáról /1811 március 8/ [30]

Döbrentey Gábor olyan magyar költőkről álmodozik, akik megbecsülést fognak szerezni a magyar irodalomnak, mint pl. Klopstock, P. Corneille, Tasso megtették ezt a saját vonalukon /18o7 március 11./ [31].

Gvadányi József /Kis János/ a maga korában sokat olvasott "A' világnak közönséges históriája" c. művének Richelieu korszakáról szóló részében említi Corneille-t. Irónkról a mü 18o9-ben megjelent 8-ik kötetében van szó, s ekkor már Gvadányi halála után a szóbanforgó művet Kis János folytatta tovább. Dicsérő szavakkal emlékezik

27. Irodalomtörténeti Közlemények 1915 XXV. 221. l. /Teleki levele Péczelihez 1784 nyarán. Baranyai Zoltán közlése/

28, 29, 3o, 31, Kazinczy Ferenc levelezése. Dr. Váczy János. [8]p. Tud. Ak. 19o6.

meg a Cidről, a Horace és Cinna c. tragédiákról s ezekben annak a bizonyságát látta "hogy már a Literatura igen előment és nagyot gyarapodott" [32]

A régi magyar esztétikai irodalmi törekvések sorában jelentős helyet foglal el Verseghy Ferencnek Analytica [33] című latin műve. A háromkötetes mű első két kötetében, inkább grammatikai, stilisztikai, általában a magyar nyelvtudományt érintő problémákkal foglalkozik, a harmadik a legterjedelmesebb, majdnem 1200 oldalra terjedő részben rendszeres esztétikát ad. Anélkül, hogy részletesebben, s e dolgozat céljáin is túlmenően elemezni akarnánk e műben található dramaturgiai nézeteket, szükségesnek látszik néhány Corneille-re vonatkozó megállapításának vizsgálata. A baumgarteni esztétikai elméletre épült Sulzer-féle [34] theoriát fogadja el Szerdahelyi [35] esztétikájának a figyelembevételével. Elfordul a Kant-Schiller-féle [36] felfogástól, mely a művészetet az emberi lélek játékos kiélésének tekintve a l'art pour l'art felé mutat, hanem a moralis nemzeti és politikai célkitűzéseket döntő fontosságúaknak tekinti, sőt az elsők között hangoztatja a költőnek a nép iránti kötelességét. [37] Ebben a szellemben - igaz, hogy legtöbbször Sulzert majdnem szószerint fordítva - foglalkozik Corneille-el is. Verseghy művében lévő Corneille előfordulási helyek, idézetek is megtalálhatók Sulzer említett munkájában.

32. A világnak közönséges históriája. Gróf Gvadányi József, Magyar Lovas Generális. 1809 Pozsonban. 158.l.
33. Analytica Institutionum Linguae Hungaricae. Pars I. 1816. Etymologia Linguae Hungaricae. Pars.II. Syntaxis Linguae Hungaricae. 1817. Pars III. Usus aestheticus Linguae Hungaricae, Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae 1817. /a szerző neve nélkül/
34. J. George Sulzer: Allgemeine Theorie der Schönen Künste, Leipzig Erster Theil 1778; Zweyter Theil 1778; Dritter Theil 1779, Vierter Theil 1779.
35. Aesthetica sive doctrina boni gustus. Autore Georgio Szerdahelyi Pars I-II. Budae, Typis Regiae Universitatis 1778.
36. Vö: Schiller: Archimedes und der Schüler c epigrammát: "Göttlich nennst du die Kunst? Sie ist' s", versetzte der Weise; "Aber das war sie, mein Sohn, eh' sie dem Staat noch gedient."
37. Császár Elemér: Verseghy Ferenc élete és művei, Bp. 1903. 318. l.

Túlzottnak és fennhéjázónak tartja Rodrigue válaszát apja kérdésére /Rodrigue as-tu du coeur?/ és csak a kor erkölcseivel tartja menthetőnek. [38] Corneille Oedipe-jében és Rodogune-jében a szerelem ábrázolását nem tartja méltónak a hősök jellemèhez, hisz az ilyen "erotikus" szerelemábrázolásnak nemcsak hogy a tragédiában nincs helye, hanem negatív nevelő hatása is van. [39] Sokkal jobban értékeli Corneille-nek a fenséges /sublime/, a magasztos iránti érzékét [40], hisz ily fenkölt hősök iránti csodálat nevelő hatású. Ebben megegyezik Szerdahelyivel, aki absztrakt filozófiai célkitűzésü munkájában inkább az ókori írókra hivatkozik, de ezen a ponton mégis csak Corneille-t idézi egy ízben.[41] Meglátja Verseghy azt is, hogy Corneille néha dagályossá válik mikor fenséges akar lenni. [42]

Még számos helyen említi Corneille-t de valamennyi idézett hely és vélemény megtalálható Sulzernél. Mégis van bizonyos önállóság Verseghy művében, nemcsak abban, hogy a Sulzer-féle lexikonszerűen, alfabétikus sorrendben, címszavak alatt tárgyalt gondolatokból egy rendszeres, fejezetekre és alfejezetekre egészen a nuance-szerű distinkciókig tagolt esztétikát ad, hanem a saját vonzalmainak, ízlésének megfelelően Sulzernél bővebben tárgyalja az egyes kérdéseket. Verseghy művét olvasva úgy érezzük, hogy a Shakespeare-i dramaturgia elég széles skálájú megértése és gyakran előnyben részesítése mellett, egy kicsit Sulzeren túlmenően is közelebb állónak érzi magát a klasszikus francia dramaturgiához. Sulzernál nagyobb nyomatékkal hivja fel a drámairók figyelmét a Horatius-i elvre: "Nec pueros coram populo Medea trucidet" [43], s a véres jelenetek színpadra vitelétől való ìrtózása a francia klasszikus ízlésseel való mélyebb rokonságra utal.[44]

A hármas egység taglalásában is túlmegy Sulzer "Einheiten" címszavában található fejtegetéseken, illetőleg a "Trauerspiel" és egyéb cikkekben található nézetekben. Anélkül, hogy részletekbe kívánnánk bocsátkozni csak néhány fontosabb szempontot emelünk ki. A hármas egységről szóló fejtegetései összegezéseképen Verseghy - a francia

38. Verseghy: Analytica III. kötet 436. l.
39. Verseghy: uo. 122.l.
40. Verseghy: uo. 295, 435, 428, 429, 437.l
41. Szerdahelyi: Aesthetica I. kötet 364. l.
42. Verseghy: Analytica III. kötet 435.l.
43. Horatius: Ars poetica 185
44. Vö: Verseghy: Analytica III. 112. l.

klasszicizmus ízlésétől eltérő modernebb liberalis felfogással - csak a cselekmény egységét tartja feltétlenül szükségesnek, a hely és idő egységét pedig csak annyiban, amennyiben a cselekmény egysége megköveteli. De aztán kifejti, hogy árt a cselekmény egységének ha egy közbeeső éjszaka, vagy egymástól távoli helyek megzavarják a főcselekményre összpontosuló figyelmet. [45] Sőt az idő egységének részletes tárgyalásánál azt is kimondja, hogy ez nem mesterkélt dramaturgiai szabály, hanem magának a dolognak a lényegéből fakad: "Ex his sequitur, regulam illam, quae actionem ita comparatam esse debere praecipit, ut a spectatoribus, quin aliquid in ea dissonum naturaeque adversum sentiant, intra duas horas tota videri possit, non esse arbitrariam artis dramaticae, sed in ipsa rei natura fundari." [46]

Tehát Corneille-hez hasonlóan a drámát a természet utánzásának fogja föl, mintegy portrénak, mely annál jobb, minél inkább hasonlít az eredetire. Tehát akkor a legtökéletesebb a dráma, ha két óráig tartó esemény lejátszása is ugyanaddig tart. Ez Corneille szerint azt bizonyítja, hogy az idő egység szabálya a természetes észen alapszik /c'est la raison naturelle qui lui sert d'appui/ [47]

Ezek Sulzernál részben határozottabb megfogalmazású, részben részletesebben kifejtett nézetek arra engednek következtetni, hogy Verseghy ismerte Corneille drámaelméleti dolgozatait, legalább is a "Discours des trois unités" címűt. Emellett szól az is, hogy Corneille-hez hasonlóan eleinte szigorúan felállítja az időegység szabályát, a gyakorlati megvalósításra gondolva azonban sokkal lazábban, engedékenyebben nyúl a problémához. Verseghy a jelenetek közti kapcsolatról szólva egyenesen szembeállítja Sulzert Corneille-el, amennyiben az előbbi a jelenetek közti kapcsolatot a dráma lényegéből folyónak minősíti, míg Corneille szerint ez a dráma díszére szolgál, de nem tekinthető szabálynak. Sulzer Corneille-t

45. Verseghy: uo. 929.l.
46. Verseghy: uo. 922-923. l.
47. P. Corneille: Oeuvres I. kötet, Les Grands Ecrivains de la France. Paris. Év nélkül /Discours des trois unités/ 113.l.

ilyen viszonylatban nem említi sem az "Auftritt", sem a "Zwischenzeit" címszavak alatt.

"Hoc /Verseghy a jelenetek közti kapcsolat hiányára gondol/ Sulzer Artic. Auftritt naturae dramatis repugnare, Corneille vero eius; oppositum ad ornamentum tantum pertinere adserit" [48] Corneille ugyanilyen értelemben nyilatkozik: "La liaison des scènes... est un grand ornement dans un poème, et qui sert beaucoup à former une continuité d'action par la continuité de la représentation; mais enfin ce n'est qu'un ornement et non pas une règle". [49]

Tehát kortársához és barátjához Batsányihoz hasonlóan Verseghy is jól ismerte és értékelte a "nagy" Corneille-t.

Ismeretes az is, hogy Kölcsey Ferenc könyvtárában Corneille és Victor Hugo kötetek is voltak. Obernyik Károly, aki házitanító volt a költő házában, ott olvasta a nagy francia drámairó munkáit [50]

Csokonai Vitéz Mihály sokat forgatta Joh. Joachim Eschenburg: Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften c. munkáját nem is annyira az elméleti rész kedvéért, hanem a közölt idegennyelvű szemelvényekért. Ebben elég bő szemelvényeket olvasott Corneille és Racine műveiből is. Sőt Baillet: "Jugements des savants sur les principaux ouvrages des auteurs" c. irodalmi lexikonában a Corneille-re vonatkozó pro és kontra kritikákat is olvasta. [51]

Kisfaludy Károlynak "Ilka" című darabja a Cid jól kivehető hatását árulja el a IV. felvonás 11. és 12. jelenetében. Itt is a Cidhez hasonlóan Ilka halottnak véli lovagját, s itt is a király előtt találkozik meglepetésszerűen vele, mely meglepetést a király rendezi s végül is áldását adja rájuk. [52]

Meg kell említenünk gr. Széchenyi István nevét is. Racine műveit nemcsak olvasta, hanem bőségesen ellátta megjegyzéseivel is;

48. Verseghy: Analytica III. 948. l.
49. Corneille: Oeuvres I. k. Les Grands Ecrivains. lol. l. /Discours des trois unités/
50. Kont I.: Etude sur l'influence de la littérature française en Hongrie Paris. 1902. 329.l.
51. Vö: Pelle Erzsébet: Un poète Cosmopolite du XVIII[e] siècle: Michel Csokonai et la littérature francaise. Szeged, 1933. 31. 35, 36. l.
52. Karl Lajos: Corneille a magyar irodalomban. Irodalomt. Közl. 1910. 112-114.l.

Molière darabjai között a Tartuffe-öt szerette legjobban.[53] Elhető-e, hogy e két klasszikuson kivül nem ismerte a francia tragédia megteremtőjét. Sőt, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy Bessenyeitől kezdve Aranyig az irodalmi köztudatban Corneille-t és Racine-t, mint a francia tragédia képviselőit, egy iskola reprezentánsait - alapvető különbségeik ellenére - mindig egy kalap alá vették, akkor nyílván van bizonyos jogunk arra is, hogy Széchenyinek Racine-ra vonatkozó kritikai megjegyzéseinek érvényét Corneillere is kiterjesszük. Főleg arra, az irók általános értékelését illető megjegyzésre gondolunk, mely szerint Racine-t az első osztályba sorozott sasokkal szemben a második osztályba helyezi, amely osztály fáradtsággal dolgozik valamely kedvelt minta után.[54]

Arany János is ismerte a Cidet. A Toldi Trilógia II. részében /Toldi Szerelme/ emliti is:

"... Láttam követ én is, oszlopot Rómában,
De régi lakóit keresém hiában:
Igy előttem, kinek fegyverem a hitét
Nem Cató képe leng - hamarább a Cidé"[55]

Kasza Györgyi 1941-ben Pécsett megjelent disszertációjában a Cid hatását véli felfedezni a Toldiban.[56] Ilyesféle hasonlóságokat hoz fel: "Mindkét király szereti vitéz lovagját és nemcsak, mint vitéze iránt érdeklődik, hanem mint ember is érdekli. Nemcsak hadi dicsősége foglalkoztatja őket, hanem a lovag családi boldogsága is."[57]

Mikor ilyen hasonlóságokra hivatkozik csak olyan elemeket emel ki, melyek minden irodalom népi elbeszéléseiben megtalálhatók. Mégis, ha Arany mély eruditiójára gondolunk, s alapos irodalmi ismeretére, s figyelembe vesszük azt a tagadhatatlan tényt, hogy a fent idézett helyen meg is említi a Cidet, nem vethetjük el minden megfontolás nélkül bizonyos hatás lehetőségét. A Kasza Györgyi-féle disszertáció említi Arany felfogását az idegen hatásokról, mely szerint az idegen ihletés inspirálhat egy írót, de az illető író alkotó géniuszának ere-

---

53. Bariska Mihály: Széchenyi István gróf és a francia irodalom 1928. 72. l.
54. Bariska M.: uo. 74. l.
55. Arany János: Toldi Szerelme IX. Ének 47. szakasz.
56. Kasza Györgyi: Arany János és a francia irodalom. Pécs 1941.
57. Kasza Györgyi: uo. 43.l.

je el kell, hogy nyomja az idegen behatást. Ilyen értelemben elképzelhető az is, hogy a Toldi Trilógia felépítésében egyesek a "chansons de gestes"-ek szerkezetét vélik felismerni: az "enfances" a "chevalerie" és a "moniage" hármas tagozódását. [58] S a szóbanforgó disszertációban idézett általános, nem sokat mondó hasonlóságokon túlmenően nekünk inkább az ellenzéki, a Népbarátba cikkeket író Arany jut eszünkbe. Nem tehető -e föl valóban, hogy a nála megszokott irodalmi éleslátással a Cidet olvasva Corneille frondeurködő individualizmusa lebegett szeme előtt. Nem volt-e mindkettőjükben bizonyos ellenállás a fokozodó abszolutizmus önkényével szemben? Hisz az sem volt véletlen, hogy Richelieu - mint már említettük - nem volt megelégedve Fernand király alakjával, akinek Don Arias elég fölényes hangon mer beszélni. [59] Anélkül, hogy az irodalmi hatások túlzott keresésének hibájába esnénk, ezen a ponton látszik a két király és a két lovag hasonlítani. /pl. a Toldi Estéjében is!/ Arany János ki is fejezi, hogy a Cid képe lebegett előtte, de ez mint hatás eléggé megfoghatatlan.

Arany, aki a "poeta natus", az elemi erővel feltörő, teremtő zseni híve, s a formai tökélyt is a gondolat alkotó ereje kivetítődésében látta, kissé idegenkedett a számára eléggé mesterkélten ható Corneille-i hősi retorikus modortól. A Shakespeare-i zabolátlan erejű költészetet - a nagy angol drámairó dramaturgiájának s költői műhelytitkainak legnagyobb ismerője lévén - tudta csak a nagy Homérosz mellé állítani: "de Homérosszal párvonalba csupán egy lángész tehető: az angol Shakespeare" [60] Minden igazi költészet kútfeje szerinte a népnél van, s helyteleníti az olyanféle költői irányzatot, mely a görög-latin klasszicitásban csupán az általánosan szépet, az absztrakt, minden nemzeti speciális szín, az életet lehelő népi környezet nélküli esztétikumot vélte utánozni, illetve megtalálni. A francia klasszikus dráma is azért tűnik fel neki bizonyos fokig mesterkéltnek, mert keletkezésük éppen e klasszicizáló tendencia eredendő hibáját viseli magán: "Éppen ott, hol a nemzetiséget

58. Vö. Sőtér István: Magyar-Francia kapcsolatok Bp. 1946, 52. l.
59. Corneille: Cid II. felv. 6. jelenet
60. Arany János: Irói Arczképek: Ráday Gedeon Arany János Összes prózai művei, Franklin Bp. Év nélkül 5ol. l.

meg akarják tagadni a classicai örökszépért; éppen ott a virágzás tetőpontja némi visszás mesterkéltségben mutatkozik. A rómaiaknál Virgil, Horácz, - a franciáknál Corneille, Boileau stb. De nemzetiségöket ezek sem tagadhatván meg, mégis mintegy idegen /görög/ világba tévén magokat: bizonyos fonákság áll elő a két elem közt" [61] De kétségtelenül félreértés volna és Arany kritikai érzékének a lebecsülését jelentené, ha azt hinnők, hogy nem helyezte - ha Shakespeare után is - Corneille-t az őt megillető helyre. Hisz azt mondja a francia klasszikus drámáról, hogy "... világhírű francia költészet, mely a Corneille-Racine időszakban egész Európát lábainál látta" [62]

61. Arany J.: Töredékes Gondolatok II. uo. 946-947.l.
VÖ: Kasza Györgyi: Arany J. és a Francia irodalom 14. l.
62. Arany János: Millien: La maisson, Összes prózai művei 867.l.

III. Corneille visszhangja az újabb magyar irodalomban.

Az 1860-as évek után főleg kritikai és irodalomtörténeti irodalmunkban találunk számos, a francia klasszikus drámára vonatkozó adatot. A már említett Corneille olvasók, mint Teleki, Bessenyei, Kazinczy, Dessewffy, stb. Corneille műveit részletesebb kritika vagy distinkció nélkül általában remekműveknek minősitik.

Gyulai Pál foglalkozik először részletesebben a "Francia classi drámáról" [1] szóló dolgozatában Corneille-el, ill. általában a francia klasszikus drámával. Gyulai a klasszikus francia dráma és Corneille fő hibáját abban látja, hogy nem az embert mutatja be szenvedélyeivel, hanem magukat a szenvedélyeket rajzolja csupán.[2] Ez természetesen az egész francia klasszicizmus absztrakt, pszichologizáló jellegét érintő kritika. A klasszicizmuson belül azonban megadja Corneille-nek az őt megillető helyet, hisz Corneille az előtte még vegyes és szinte meghatározhatatlan műfajt a művészi tökéletesség fokára emelte, bár ez a tökéletesség is kivánni valót hagy maga után Gyulai szerint. Elismeri, hogy Corneille nemcsak egynéhány kiváló darabot hagyott ránk, hanem remekműveket is, kiemeli a fenséges és magasztos iránti érzékét és a mély gondolatok tárházainak tekinti Corneille darabjait.[3] Természetesen nem rójuk fel Gyulainak, hogy Corneille értékelésének modern társadalmi-politikai szempontjait nem tudta érvényesíteni és hogy megmarad - Nisard követőjeként - a Boileau-i intellektuális-dogmatikus kritikai irány képviselőjének, s mint ilyen nem annyira magyarázta, hanem inkább megítélte az irodalmi műveket. Jellemző pl. az a határozottság is, mely kijelenti, hogy "Racine nagyobb tragikai költő, mint Corneille."[4]

1. Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. I. kötet. Budapest 1908. 291-339. l.
2. Gyulai: uo. 303. l.
3. Gyulai: uo. 304.l.
4. Gyulai: uo. 305.l.

Gyulai egyébként e dolgozatában nem is annyira a saját véleményét fejezi ki, hanem nagy mértékben Nisard-tól kölcsönzi mondanivalóját. Tanulmányának első része erre bizonyságot is szolgáltat, hisz néha egész részletek Gyulainál Nisard megfelelő sorainak szószerinti fordításai /Néhány példa:

"Dans l'enthousiasme de leur succès, les amis de Jodelle offrirent au jeune poète le bouc de l'antique tragédie, et en firent, dit-on un sacrifie, à la mode des païens" [5]

"Jodelle barátjai a siker lelkesülésében fölajánlották neki a görög tragédia kecskebakját s mondják, hogy áldozatak is volna egész pogány módon." [6]

"A Jodelle succéda Garnier. Il continua cette imitation du théâtre antique, mais il se tint plus près de Sénèque que des Grecs." [7]

"Jodelle-t Garnier követte, ki a latin drámát vette példányul és Senecából merítette lelkesülését." [8]

"Il imita les pastorales italiennes et les drames espagnols... Ils mêla les choeurs, les nourrices, les messagers du théâtre antique, avec les Pantalons italiens et les Matamores espagnols" [9]

... utánozta az olasz pasztroralet, a spanyol drámát. Összevegyítette az ó-kori színpad chorusait, dajkáit, hirnökeit az olasz Pantalonnal és a spanyol Matamoreval." [10]/

E direkt átvételeken túlmenően az egész tanulmányon érzik Nisard hatása, sőt a dolgozat felépítése, szerkezete is híven követi francia eredetijét. Gyulai maga Nisard-t nem idézi, hanem egyhelyen Corneille egyik francia kritikusáról beszél csupán. [11]

De hogy teljes mértékben igazságot szolgáltassunk Gyulainak, el kell ismerni, hogy egyike volt a magyar irodalmi élet első vezető egyéniségeinek, kik legközelebb tudtak férkőzni a francia klasszicizmus szelleméhez, kik tovább láttak koruknál, kiknek ízlését nem befolyásolta a magát igazságtalan túlzásokra ragadtató lessingi szemlélet. Hisz a magyar közönség nagy része a tartalmi, lényegi szempontokon túlmenően a Corneillei, Racine-i versmondás

5. D. Nisard: Histoire de la littérature française, Paris, 1884. 92
93. l.

6. Gyulai: Dramaturgiai dolgozatok II. k. 295. l.
7. Nisard: uo. 93. l.
8. Gyulai: uo. 295.l.
9. Nisard: uo. 95. l.
10. Gyulai: 296.l.
11. Gyulai.: uo. 3o7. l.

hagyományos deklamátió szintjét sem tudta megemészteni, és nem hallott mást, mint álmositó, monoton recitálást /a francianyelvü előadásokra gondolunk itt elsősorban/ , fület sértő hangrezgetést és ritmust.[12]

Ez az idegenkedés fokozottabb mértékben érvényesült a Racine-i sorok hagyományos patetikus szavalásmódjával szemben, és még az 1881-es Sarah Bernhardt vendégszereplés mérsékelt sikerében is szerepet játszott. Ilyen körülmények között Gyulainál nagyra értékelendő, hogy megérti a francia klasszikus pátoszt, az emelkedett szavalatot. Szembeszáll a német színészet befolyásával, s ugy véli, hogy a magyar nyelv hangzatosabb, szónoki hatások elérésére alkalmasabb a németnél, tehát "miért ne kivánhatnók meg, hogy a magasabb tragédiákban bizonyos tragikai stylünk alakuljon meg, annyival inkább, hogy e tekintetben már birunk némi hagyományokkal is?[13] S ugy érezzük, hogy egészséges hazafias felbuzdulásának ad kifejezést, amikor a német esztétika szolgai elfogadása ellen emel szót, és szembe mer szállni a nagy Lessinggel is. Véleménye szerint "essing túllőtt a célon, amikor a német irodalmat a francia irodalom járma alól fel akarva szabadítani, oly mélyre rántotta le a francia klasszicizmust. Valóban milyen nevetséges, hogy Lessingre esküdve " a legrosszabb német drámairó is megvetően tekint Corneille-re és Racine-ra, a legegyügyübb német színész is fitymálva emlegeti Talma vagy Rachel páthoszát" [14] Gyulai egészséges izlésének szélesebbkörü visszhangja sok egyoldalúságtól mentesitette volna a magyar színpadot.

Természetesen irodalomtörténeteinkben is találunk Corneille-re vonatkozó megjegyzéseket, értékeléseket.

Babits Mihály [15] szerint Corneille megértését három körülmény teszi lehetővé: 1. a spanyol dráma presztizse, 2. a klasszicizáló irodalom levegője, 3 a preciőzök illedelmes, kifinomult világa. Szerinte Corneille természetének csak az első felelt meg igazán. Babits nézőpontja magán viseli túl egyéni impresszionista

12. Vértos Magda: Les représentations théâtrales en langue française sur la scène Hongroise. 48.l.
13. Gyulai: Dramaturgiai Dolgozatok. I. Még egyszer Rístori 2o5.l.
14. Gyulai P: Dramaturgiai Dolg. I. Signora Ristori. 139.l.
15. Babits Mihály: Az európai irodalom története. Budapest. Év nélkül. 26o.l.

attitüdjét. Így pl. az a kitétele, hogy a "szerelem nagyon alárendelt" szerepet játszik Corneille műveiben, inkább annyiban igaz, hogy a szerelem nem a döntő motivum, és nem is Racine-i értelemben vett szenvedély, de mégis pl. a Cidben kiderül, hogy Rodrigue alakja éppen azért tragikus, mert tud emberi maradni, képes szenvedni és magát emészteni. Győz a tiszta ész, de kétségbe van esve. [16]

Fontos szerepet játszik itt a szerelem és a tragikum fontos forrása. Sőt Corneille éppen Rodrigue - Chimène szerelmén keresztül valósítja meg politikai célkitüzéseit: ezen keresztül mutatja be, hogy a régi értelemben vett feudális becsület a végén meghátrál az új, az állampolgári becsület előtt. [17] Babits értékelésében előremutatóan pozitív irányú, hogy észrevesz Corneille-ben egy forradalmi vonást, a hidog ész heroizmusát. Ez már szerinte az "Ész harca" mely előkészíti a forradalom századát, a tizennyolcadikat. "Szenvedélye már az, ami a forradalmárokat jellemzi: minden emberinek föláldozása az ésszerűért, a "megismert igazságért" [18] Itt az értékelés pozitív oldala mellett Babitsnak a forradalmi "megismert igazság" iránti szkeptidizmusa is kiviláglik, ugyanis elfelejti, hogy az igazság megismerésére való törekvés /és itt a társadalmi igazságról van szó/ maga is általános, a társadalom anyagi alapjából fakadó emberi vonás, s az ezért való önfeláldozás nem minősíthető "minden emberi" föláldozásnak.

Eckhardt Sándor Corneille-ben elsősorban az arisztokratikus izlés [19] megalapítóját látja. Igaz, hogy a szűk racionalista dramaturgia a maga monarchikus rendi korlátozottságában a "genre sublime" -ben, a drámában csak királyokat, főurakat vonultatott fel, de nem ez adja a 17. századi klasszicizmus lényegét, s ezen belül Corneille munkásságát sem. Inkább a heroikus polgári kötelességteljesítés, a centralizmus és a nemzettéválás támogatásában az egységgel, a közösséggel szembeni alárendeltség: ezek a jelentősebb motívumok a francia klasszikus dráma értékelésénél.

Elfogadható-e Szerb Antalnak az a véleménye, hogy a francia dráma "minden idők legelőkelőbb irodalmi jelensége"? [20] Igen, de

16. Antoine Adam: Histoire de la littérature française au XVII^e siècle Tome I. Paris, 1948. 511. l.
17. Vö: Isztorija francuzszkoj lityeraturi I. A szovjet Akadémia kiadása Moszkva, 1946. 414.l.
18. Babits: uo.: 262.l.
19. Eckhardt Sándor: A francia szellem, Budapest 1938. 139.l.
20. Szerb Antal: A világirodalom története II. k. Bp. 1941. 51. l.

ez csak egyik, s nem is a leglényegesebb aspektusa a francia drámának. S amikor a Corneille-i nagylelkűség elemzését adja, szinte úgy érezzük, hogy a sziporkázó szellemességű embereknek abba a hibájába esik, hogy a szellemesség kedvéért elsikkasztja a komoly mondanivalót. Corneille különböző drámáiból a nagylelkűség és önfeláldozás példáit felsorolva az irónia területére csap át. /pl. "A nép tiltakozik, hogy a rokon testvérpárok megvívjanak egymással, de a Horaceok és Curiace-ok ragaszkodnak ahhoz, hogy megöljék egymást, bármily fájdalmas is az régi kedves ismerősök közt" [21]./ Ekkor felmerül bennünk a kérdés:nem érdemelne-e Corneille több elmélyülést, s nem lett volna-e érdemesebb Corneille darabjainak politikai jellegéről, az állami - individuális érdek konfliktusáról stb. szólnia. Megadja azért a kijáró csodálatot ennek a "legmagasabbrendű dráma-fajtának", mely az "első szótól az utolsóig racionálisan, következetesen, belső törvényeinek megfelelően gombolyodik le az orsóról." De azért hozzáteszi: "Azért a legtöbben még sem adjuk oda érte Shakespeare önkényességeit." [22]

A Heinrich Gusztáv irányítása alatt közzétett Egyetemes Irodalomtörténetben [23] Haraszti Gyula elemzi Corneille négy remekművét /Cid, Horace, Cinna, Polyeucte/, majd Corneille általános értékelésére tér rá... Úgy látja, hogy Corneille mintegy szándékosan komplikálja darabjainak intrikáját, szigorúan követve a hármas egység szabályát, az esemény szálait túlságosan is bonyolulttá teszi, erőszakolja a hatásos jeleneteket, minden alkalmat megragad politikai nézeteinek kifejtésére, mint valami raffinált Machiavelli dramaturg, és kazuisztikus aprólékossággal vizsgálgatja újra meg újra a lelkiismereti problémákat. Bár a figyelmesebb olvasásnál kiderül, hogy Haraszti inkább Corneille hanyatló korszakára gondol e vélemény közlésénél, de ez nem derül ki világosan, mert csak ez az egyetlen átfogó értékelés; Corneille fénykoráról általános, átfogó véleményt nem ad.

21. Szerb A.: uo. 541 l.
22. Szerb. A.: uo. 52-53 l.
23. Egyetemes Irodalomtörténet. Szerkeszti Heinrich Gusztáv II. kötet, Budapest, 1905. 303-304.l.

Sok igazság van ebben az értékelésben, de a társadalmi -politikai háttér figyelembevétele nélkül, elnagyoltan nézi Corneille életművét. /Helyenként naiv is: pl. a Cid tárgyalásánál: "Kár, hogy e harc nem ment minden tetszelgést-Cid és Chimène részéről"/ [24] Kevéssé érvényes értékelése Corneille első tragédiaciklusára /Cid, Horace, Cinna, Polyeucte, La mort de Pompée/, hisz inkább későbbi műveiben keressük hiába nála a megszokott nemes egyszerűséget és fegyelmezett stílust, hisz csak pályája hanyatló korszakában homályosodott el előtte a józan észen alapuló monarchia képe, mely ésszerűen szervezi meg a társadalmi viszonyokat, s csak később, hanyatló korszakában "fordít egyre nagyobb gondot a cselekmény minél szövevényesebb bonyolítására, a mesterkélt helyzetek és jelenetek halmozására," [25] és jut el addig, hogy a Héraclius előszavában /1647/ kijelenti: "Quoique peut-être on voudra prendre cette proposition pour un paradoxe, je ne craindrai point d'avancer que le sujet d'une belle tragédie doit n'être pas vraisemblable" [26] Ami pedig a "Machiavelli-dramaturg" politikai túlzásait illeti, éppen a második ciklus" egyes tragédiáiban jön közelebb Corneille a néphez, gondoljunk pl. a Don Sanche-ra /1650/, ahol Corneille a szűk rendiség határait igyekszik áttörni a névtelen, obszkurus származású népi hős színrehozatalával. /bár ezt nem eléggé következetesen, óvatosan csinálja, hisz a királyi származás mégis csak kiderül/, s a Nicomède-ben /1651/ a népi forradalomnak a Fronde-ban való szerepére utal, s a Pertharite-ben /1652/ az angliai forradalmi események visszhangjára lehet ismerni. [27]

Nem lehet azon sem meglepődni, hogy Birkás Géza rövid kompendiumszerű, elsősorban pedagógiai célokat szolgáló kis irodalomtörténetben /bár helyesn ítéli meg a maga reális adatokra támaszkodó, egyszerű stílusában Corneille életművét, s hanyatló korszakát is reálisan ábrázolja, s bár találóan mutat rá arra is, hogy Corneille-t a történelem főleg politikai szemszögből érdekelte. [28] /

24. Heinrich: Egyetemes Irodalomtörténet II. 300. l.
25. Birkás Géza: A francia irodalom története Bp. 1927. 122. l.
26. Corneille: Héraclius, Avis au lecteur
27. Sz.Sz. Mokulszkij: Kornelj i jivo skola. Isztorija francuzszkoj lityeraturi Moszkva 1946. 429-430. l.
28. Birkás Géza: A francia irodalom története 122. l.

nem látta meg eléggé élesen a társadalmi háttér szerepét. Birkás Corneille-t és Racine-t "igen sok tekintetben elavultnak" ítéli, bár a két drámaíró között az aktualitás szempontjából lényeges különbség van. Elismerhető Birkásnak az a szubjektiv benyomása is, hogy úgy érezzük magunkat Corneille és Racine olvasásakor, mintha a "versaillesi királyi palota hatalmas, pompás, de hideg és üres termeit s parkjának szabályos, részarányos, nyírott fasorait csodálnánk. Shakespeare-t azonban közelebb érezzük magunkhoz. Őt tartjuk igazán nagy, örökéletű költőnek, akinek tragédiái ma is szivünkbe markolnak, ma is egész mélységében megrázzák lelkünket" [29]

Benedek Marcell sok egyéni intuicióval /ez az intuitív, impresszionista szemlélet azonban sokszor egyéni túlzásokba viszi/ megírt irodalomtörténetében jól látja meg Corneille-ben a romantikus vonásokat, bár ezeket nem a szokatlan, sokszor valószínűtlen témáiban látta, hanem abban, hogy Corneille "sohasem alkudott meg a józanul nézett élet realitásával", [3o.] S Corneille alakjait egyenesen a platói értelemben vett emberideáknak véli, szerinte "Corneill "Corneille fejedelmei, lovagjai modern szóval élve Übermensch-ek: nem felnagyított emberek, hanem másfajta emberek, mint mi; úgy állnak fölöttünk, mint mi a majom fölött" [31.] Igaz ugyan, hogy a Corneille-i polgári hősiesség ábrázolása túlnőtt az abszolutisztikus monarchia által nyújtott kereteken, szűkeknek bizonyultak a társadalmi viszonyok nyújtotta lehetőségek ehhez, de helytelen lenne fel nem ismerni a szigorú és szűkreszabott klasszicista Corneille-i poétika ellenére írónknak zseniális képességét, mellyel megértette kora lényeges ideológiai tendenciáit, s ez kifejezésre is jut tipikus alakjai, hősei ábrázolásában. Pl. a Cidben az új állami morál humánusabbnak mutatkozik a régi feudális értelemben vett morálnál; "point d'honneur" fanatikus kultusza meghátrál az állampol-

29. Birkás uo. 127l 1.
3o. Benedek Marcell: A francia irodalom. Baudapest, Év nélkül. 63.1.
31. Benedek M: A francia irodalom. 66. 1.

gári becsület előtt. [32] Mi más ez, mint a régi, feudális viszonyok reális átértékelése, legföljebb azt lehetne mondani, hogy ez az átértékelés nem egészen határozott, amennyiben megmaradt tragédiáiban a feudális erkölcsöknek és érzelmeknek romantikus beállítása. Helyesen látja Benedek, hogy "Corneille hősei annyiban és annyira hatnak ránk, amennyiben küzdelembe kerül nekik az állatember legyőzése." [33] Antoine Adam-al együtt igaza van: a tragédia szépsége ebben az erőfeszítésében van: "La beauté du Cid est dans cet effort de ses personnages vers l'héroïsme le plus authentique." [34] Ez természetes is: ha nem volna konfliktus, nem volna tragédia. Hisz Rodrigue-nak és Chimène-nek is meg van a lehetősége, hogy másként viselkedjenek. De már pl. a Mort de Pompée-ban Corneille erénye egy kicsit már hibájává válik. Itt már nincs probléma, nincs belső tépelődés, nincs kísértés. Itt már a tragikum szenved kárt. Viszont ha Benedek is elismeri a Corneille-i hősök nagyon is humánus lelki tusáját, nem áll-e ez ellentétben a Corneille-i hősöknek a plátói ideák világába való emelésével?

S inkább hajlandók vagyunk Babitscsal a Corneille-i racionalizmust haladó "forradalmi" iránynak felfogni [35], hisz ez a raisonban való szenvedélyes hit már a felvilágosodás felé mutat. A hideg ész e nagy szerepe pedig nem volt ritka jelenség éppen abban a korban, amelyre Descartes racionalista filozófiája és Richelieu kegyetlenül józan, érzelmektől mentes politikája a legjellemzőbb. Az a tény pedig, hogy ez a racionalizmus milyen erővel tör föl a Corneille-i hősökben, s milyen tipikusan a korra is jellemző kifejezést nyer: éppen Corneille-nek a zseniálitását mutatja, mellyel korát megértette és ábrázolni tudta. Tehát nem fogadható el Benedek Marcellnak az az állítása, hogy "Corneille-ben nem a racionalizmus a fontos, hanem éppen a realitáson, a hétköznapi ember racionalizmusán való fölülemelkedés" [36].

32. Vö: Mokulszkij: Kornelj i jivó skola. 414-415.l.
33. Benedek M: uo. 67.l.
34. Antoine Adam: Histoire de la littérature française au XVII[e] s. 511.l.
35. Babits: Az európai irodalom története 262.l.
36. Benedek M: A francia irodalom, 73. l.

Horváth Árpád [37] a maga egyénieskedő, intuitiv, idealista felfogásra való stílusában Racine újjászületésével, a modern kritika által való újraértékelésével foglalkozik. Racine-ból kiindulva általánosít és az egész francia klasszikus tragédiát is érinti és a Racine-nal való összehasonlítás kapcsán Corneille-ről is véleményt mond. Megelégedésének ad kifejezést, hogy a modern irodalomkritika megadja Racine-nak " a szenvedély kikerülhetetlensége" költőjének az őt megillető helyet Corneille-jel a "sorsvállalás tragédiaírójával" együtt. A színház és irodalom összefüggéséből kiindulva tudatában van, hogy a renaissance a kritikában még nem jelent újjászületést a színpadon. Hibáztatja a mai /1935/ társadalmat, mely visszahúzódott minden bensőségtől. " A mai kor színháza eltávolodott a művészettől" Szerinte a színház missziója a szépségre rámutatni és feloldani azt a már belülről jövő gátlást, amit a "klasszikus" szó jelent: beporosodást, iskolai emléket, illedelmes álműveltséget. Hibája /az egész dolgozat erősen idealista beállítottságán kívül,/ hogy a Corneille-Racine közötti különbséget a színrehozhatóság szempontjából fordítva értelmezi, ill. csak Racine színrehozatalának szükségességét ill. lehetőségét mérlegeli.

Juhász Gyula is csodálatát fejezi ki a görög templomok harmoniájával és a Versailles-i kertek szabályosságával vetekedő Corneille-i alkotások iránt, de jobban szereti a Shakespeare-i barbár erőt és szenvedélyt. [38]

Nemes Nagy Ágnes 1956-ben megjelent [39] Cid fordításának utószavában [40] rövid értékelést is ad Corneille-ről. Tömören, ügyesen érzékelteti a szerelem problémáját, s általában a francia klasszikus dráma atmoszféráját "ami külön égalj, szokni kell

37. Horváth Árpád: Korszerűtlen jegyzetek a Racine-i drámáról. Budapesti Szemle 1935. április, 56-79.l.
38. Juhász Gyula: Örökség. Válogatott prózai írások II. k. Szépirodalmi könykiadó Budapest 1958. 24.l.
39. Nemes Nagy Ágnes: Cid-fordítása Bp. 1956.
40. Nemes Nagy Á.: uo. 115-123. l.

hozzá" Corneille politikai beállítottságának a taglalásánál azonban a régi feudális erények romantikus ábrázolását félreértve, tulzottan előtérbe állítva az "egyre vékonyuló feudális nagyúri-réteg megszűnt erényei" magasztalásának látja. Ha volt is Corneilleben ilyen, a múlthoz húzó oldal, de nem ez volt politikai irányának fő oldala.

Hubay Miklós a Vajda György Mihály szerkesztésében 196o-ban megjelent "Színházi Kalauzban [41] a 17. századi drámáról értekezik A rendelkezésére álló szűk keretben tömören adja a lényeget: Corneille drámái társadalomépitő,"nemzeti drámák". Kiemeli az értelem szenvedélyeken való uralmának jelentőségét Corneille drámáiban és a másik sarkalatos problémát: a szerelem kérdését is lényeglátó módon világitja meg. Valóban Corneille tagadja az ember jogát a szenvedélyes szerelemhez, a szerelem is akaratunktól kell, hogy függjön. "Szerelmünk tárgyát megtiszteljük azzal, ha nem elvakult ösztönnel sodródunk feléje, hanem szabad akaratból választjuk , érdeme alapján." - idézi Corneillet . A Corneille-i példakép alapján fordul el Sainte-Beuve is a Stendhal regények olaszos szenvedélyétől: "olyan szerelem ez, melyben akad egy kis józan ész is, amelyben nem feledkezünk meg a társadalomról, s amely elismeri a kötelességtudást..." [42]

A magyar irodalomban nem sok Corneille-el foglalkozó részletesebb tanulmányt találunk.

Haraszti Gyula terjedelmes monográfiája 19o6-ban jelent meg [43] Corneille születésének 3oo éves évfordulója alkalmából. E mű - márcsak azért is,mert egyedül áll - igen nagy jelentőségű, s hosszú, fáradtságos munka eredménye. A kutató igen sok Corneille-re vonatkozó apró részletet is megtalálhat benne.

Mégis igazat kell adnunk Miklós Elemérnek, aki már 19o7-ben észrevette, hogy a mű főhibája a politikai háttér hiánya. Természetes, hogy mai szemszögből nézve e hiányosság még kirívóbb. Súlyos-

41. Vajda György Mihály: Színházi Kalauz Bp. 196o.
42. Uo.: Hubay Miklós: XVII. század 219-22o.l.
43. Haraszti Gyula: Corneille és kora Budapest,19o6.

bítja gyenge oldalát az a körülmény is, hogy súlyos szerkezeti hibái is vannak. Az egyes drámákat több fejezetben taglalja; külön fejezetben mondja el minden egyes darabnak részletes tartalmát, majd fölöslegesen megismétli a tartalmat, hogy így alkalmat találjon a személyek jellemzésére, s egy külön fejezetben tárgyalja a komikus elemet: így természetes, hogy módszere miatt számos teljesen fölösleges ismétlésbe bocsátkozik. Az olvasót elfárasztja a tartalmak áradata, s végül még sem érti meg teljesen a darabokat.[44] - Gulyás Pál is a Katholikus Szemlében szigorúan megkritizálja a monográfiát. Szerinte is túl bőbeszédű, és kétségbeejtően keveri a napi sajtó rövid életű megjegyzéseit a tudományos kritika időt álló megállapításaival.[45]

Bár nem tartozik közvetlenül a magyar irodalomhoz, megemlíthetjük a Huszár Vilmos- féle monográfiát: Corneille et le théâtre espagnol.[46] Témája miat itt nem is foglalkozunk vele, csak szerzője miat említettük meg.

Zaitschek Ervin türelmes aprólékossággal tanulmányozta a Corneille-i drámákat a források szempontjából.[47] Lelkiismeretesen összehasonlítja Corneille darabjait latin forrásaikkal. Szembeszáll Lanson véleményével, mely szerint a történelem Corneille-nél mellékes szerepet játszik. Helyesen látja, hogy "jellemző alkotó tevékenységére, hogy előnyben részesíti a történelem tényeit a fantázia ötleteivel szemben." Éppen valószínűség miatt teszi ezt, a történelem igazolja az egyébként valószínűtlen, bizarr eseményeket. Corneille műveinek a forrásokkal való részletes összevetése során kissé a Lansonnal ellentétes túlzás hibájába esik, bár el kell ismernünk, hogy Corneille-nél a történelem lényegesebb szerepet játszott, mint pl. Quinault vagy Racine darabjainál, ahol csupán a keretet szolgáltatja.

Karl Lajos néhány oldalon bibliográfiai szempontból foglalkozik Corneille magyarországi hatásával. Felsorolja a Corneille fordításokat és kiadásokat, néhány cikkre utal, s a francia bibliográfiák idevágó egy-két magyar vonatkozású adatát is megemlíti: Érdekes, hogy felsorolásából kimaradt az 1853-ban megjelent és előadott Hegedüs Lajos-féle Cid- fordítás.[48]

44. Vö: Miklós Elemér ismertetése a műről az Egyetemes Phil.Közl.-ben 19o7.
45. Vö: Gulyás Pál ismertetése a Kath. Szemlében 19o7.
46. Huszár Vilmos: Corneille et le théâtre espagnol, Paris, 19o3.
47. Zaitschek Ervin: Corneille-tanulmányok Budapest, 1931.
48. Karl Lajos: Corneille. Irodalomtörténeti közlemények 191o.

IV. Corneille magyar fordításai és a magyarországi Corneille kiadások.

1./ Az első magyar Cid-fordítás Teleki Ádám gróftól való.

"Czid. Szomorú játék - Mellyet hajdan - KP- francia nyelven készitett - Mostan pedig - magyar versekbe foglalt - gróf Teleki Ádám - Kolozsvárott.
A Református collégium betüivel. 1773. Esztendő."
Teleki alexandrinusokban fordította a drámát. Gyulai osztozik Batsányi és Bessenyei csodálatában és úgy találja, hogy Teleki "a nyelv akkori fejlettségéhez képest csaknem genialitással" dolgozott néhol áradozón és sok szabadsággal ugyan, de egészben véve hűn a styl méltóságos páthoszához." [1]

2./ Időrendi sorrendben idézzük Zechenter Antal 1781-ben megjelent fordítását.

"A Horatiusok és Kuriatziusok, szomorú játék versekben és öt részben Zechenter Antal, a főhaditanácsnak tisztje által. Pulchrumque mori succurit in armis. Virg. Pozsonyban, Landerer Mihály költségével és betüivel 1781."

3. Majd ezt egy másik Cid- fordítás követi.

"Cid. Magyarítva Greguss Ákos által. Szarvas, 1847."
Gyulai helyteleníti, hogy a fordító az ötös jambust választotta, szerinte a rimelt jambusi lejtésű alexandrin jobb lett volna. A fordító egyébként jól megközelítette feladatát, bár elég sok kívánni valót hagy maga után. [2]

4. Cid Hegedüs Lajos 1853

Gyulai ír róla recensiót. Hegedüs jambusokban fordította. Gyulai szerint verselése igen rossz, igen szabad, helyenként már próza "s műfordítói igényre, a szó valódi értelmében nem tarthat számot" Elítéli Hegedüsnek azt a módszerét, hogy saját rosszízlésű egyéni betoldásaival megrontotta az eredeti szöveg értelmét és hangulatát. Hivatkozik itt Gyulai az egykorú kritikára /Pesti Napló/

1. Gyulai Pál: Dramaturgiai Dolgozatok I. Bp. 1908. Cid. 37. l.
2. Gyulai P.: uo. 38. l.

mely "ízlési bűnnek" nyilvánította a Hegedüs-féle fordítást. [3]

5. Cid. Tragédia öt felvonásban. Fordította Greguss Ágost. Kiadta a Kisfaludy-Társaság, Budapest 1873.

Greguss kétszer fordította le a művet jambusokban.

6. Cinna vagy Augustus kegyelme. Tragédia 5 felvonásban. Franciából fordította Pajor István, Budapest 1887. /O.K. 219. szám/

7. Cinna, Pajor István 1898. Bp. /jambusokban/ /O.K. Új sorozat/

8. Le Cid Tragédia öt felvonásban. Írta Corneille. A budapesti nemzeti színház megbízásából fordította Radó Antal /O.K. 259. sz/ Budapest, 1889.

9. Le Cid. Tragédia öt felvonásban, fordította Radó Antal. O.K. Új sorozat. Budapest 1898. Jambusokban.

1o. Corneille: Le Cid. Fordította Nemes Nagy Ágnes. Új Magyar Könykiadó Budapest 1956.

Magyar Corneille kiadások.

1. Cid. Kiadta s magyarázta Alexander Bernát. Budapest, 1880.

2. Pierre Corneille. Le Cid. Magyarázta Dr. Pekár Károly. Bp. 19o1. Franczia könyvtár. Szerkesztik: Dr Theisz Gyula és Matskássy József. 1o. szám.

3. Pierre Corneille. Horace. Magyarázta: Dr. Pekár Károly Bp. év nélkül.

Az előbbi iskolai segédkönyv-sorozat 16. száma.

3. Gyulai Pál: Dramaturgiai Dolgozatok I. 39. 1.

V. Corneille a magyar színpadon

A Magyar Nemzeti Színház, 1837-ben Pesti Magyar Színház néven kezdi meg működését, 1840 aug. 8-tól a Nemzeti Színház nevet veszi fel. A színház közönsége nem értette meg kellőképpen a klasszikus tragédiát, inkább a Racine és Corneille iránt ellenséges romanticizmus irányította az ízléseket.

A Cidet magyar nyelven csak 6-szor játszották a Nemzeti Színházban. Tévesen írja Horváth Árpád, hogy 1853-ban játszották hatszor.[1]

1853. április 18-án és 20-án
1860. október 22-én
1865. március 8-án
1878 szeptember 13-án és 16-án /Greguss Ágost fordításában, az 1853-1865-ös előadások Hegedüs fordításában. /

Az 1853-as bemutató főbb szereposztása a következő volt:

Chimène Jókainé
Rodrigue Szigeti József
Don Diègue Fáncsi Lajos
Don Fernand Hegedüs Lajos /aki a darabot erre az alkalomra fordította./ A fordító a darabot ötöfeles jambusokban fordította le. Ezt kifogásolta is Gyulai, ki az előadásról kritikát írt. De a Nemzeti Színház egyetlen klasszikus hagyománya Shakespeare volt /a Shakespeare-előadások szinte egyidősek a magyar nyelvű színjátszás kezdeteivel/ s így nem csoda, hogy a "par excellence" klasszikus versmérték alatt a jambust értették.[2] Ennek a szavalásához már némiképp hozzászoktak színészeink. Gyulai a fordítással egyáltalán nincs megelégedve[3], s az előadást sem sorozza a jobbak közé. Nem volt jó a színészek szavalata. Egyedül Jókainé volt kivétel, kit többször megtapsoltak, de az ő Chimène alakítása sem volt hű. Rodrigue /Szigeti/ sem volt ideális lovag, hanem csak egy közönséges szerelmest játszott. Fáncsi jól alakította a tehetetlenné vált aggastyánt, de nem egyszersmind a hajdani hőst. "A csekély számú de válogatott közönség nagy tetszéssel fogadta a művet. Örvendetes jelenség."[4]

1. Horváth Árpád: Korszerűtlen jegyzetek a Racine-i drámáról Budapesti Szemle 1935, 75.l.
2. Pukánszkyné Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története I. k. Bp. 1940, 251. l.
3. lásd az előző fejezetben a Hegedüs-féle fordításhoz fűzött megjegyzéseket!
4. Gyulai Pál: Dramaturgiai Dolgozatok I. k. 42. l.

Szegedi Tudományegyetem Könyvtár SZEGED

Sajnos a mint a repertoire-ból kitűnik, a Cid előadása elégg elszigetelt kisérlet maradt. Valószínűleg Rachel vengédszereplésének /1851/ hatása alatt probálkoztak a francia klasszikus drámának a magyar közönséggel való megismertetésével. "Szigligeti, akinek 1867 óta mint dramaturgnak épp a külföldi darabok kiválogatása volt a hivatása, nem volt hive a francia klasszikai drámának" [5] Szerinte minden a francia klasszikus dráma megismertetésére irányuló kisérlet meddő, tehát nem is érdemes vele probálkozni, inkább ajánlja Shakespeare-t és a Molièrt.t.

1851-ben Rachelnek, a francia klasszikus tragédia híres tolmácsolójának a vendégszereplése nagy jelentőségű volt a Nemzeti Színház történetében. Ez volt az első eset, hogy külföldi színészek idegen nyelven vendégszerepeltek a Nemzeti Színházban. Pukánszkyné említi a Hölgyfutár című lapnak a hiábavaló tiltakozását a hagyomány vélt megsértése ellen: "a Nemzeti Színházat a magyar színművészetnek s a magyar nyelvnek emelték" [6] Szeptember 5-én lép föl Rachel Corneille Horace című darabjában. Nem lehet igazat adni Pukánszkynénak, ki Rachel vendégjátékait szinte hatástalanoknak mondja. [7] E vendégszereplésnek a jelentősége abban van, hogy a magyar közönségnek először volt alkalma a világhírű művésznő interpretálásában átélni a klasszikus tragédia hangulatát [8], s hogy a külföldi vendégszereplésnek ez az első példája a továbbiak sorát vonta maga után. Még inkább döntő bizonyíték a korabeli kritikák lelkesedéstől túláradó hangja /pl. Pesti Napló 1851. szept. 6, Magyar Hírlap 1851. szept. lo, szept. 11./ A magyar sajtó a többek között kifejezte azt a reményét, hogy Rachel távozása után is megmarad valami emlékéből színésznőink játékában. : "La presse de ce temps voulait espérer qu'elle n'avait disparu de la scène hongroise que dans sa personnalité artistique et que nos actrices conserveraient quelques rayons de lumière, quelques pasages de son génie." [9]

5. Pukánszkyné: Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története Bp. 194o. 251. l.

6. Pukánszkyné: uo.: 137. l.

7. Pukánszkyné: uo.: 137. l.

8. Vág Sándor: Rachel en Hongrie /Gazette de Hongrie 1941. máj. 17/

9. Vértes Magda: Les représentations théâtrales en langue française sur la scène Hongroise. Kolozsvár, 1943. 43.l.

Horváth Árpád idézett cikke érdekes statisztikát is közöl, ami jól mutatja a közönség érdeklődési irányát: Molière 754 előadást ért meg Budapesten, ebből 712-őt a Nemzeti Színházban, Corneille 6-ot a Nemzetiben /a Rachel-féle francianyelvű előadás nincs beleszámítva!/ Racine 32-t.[10]

A Cidet játszották még a kolozsvári Nemzeti Színházban 1804 előtt a Teleki-féle fordításban.[11] Horváth Árpád szerint valószínű, hogy Kovács Gyula, a híres tragikus színész alakította a Corneille és Racine hősöket.[12] Ferenczy megemlíti még, hogy a Horace-t játszották Kolozsvárott 1804 előtt és 1841 május 18-án[13].

A modernebb felújítások:

Corneille: A mártír /Polyeucte/ 1948. március 8-án a Kis Színpadon Budapesten.

A kaposvári színház társulata bemutatta a Cidet 1958. december 12-én.

Ugyancsak a kaposvári társulat előadásában hangzott el a Cid budapesti vendégszereplése alkalmával az Odry színpadon 1959. február 2-án.
/Színészek: Somogyvári Pál, Kéri Edit, Weszely Mária, Rutkay Ottó, Homokai Pál/.

Végül a Magyar Rádió nyilvántartásaiból kiderül, hogy a Rádió Világszínháza 1955. június 13-án a Petőfi Rádión sugározta a Cidet. Nemes Nagy Ágnes fordításában /még a fordítás megjelenése előtt/ Bevezető szöveget írta: Hegedüs Géza.

Főbb szerepek: Don Rodrigo ..... Szabó Sándor
Don Diego.....Uray Tivadar
Xiména.....Gáborjáni Klára
A gróf, Xiména apja..Apáthi Imre
Don Fernandez, Kasztilia első királya... Szakáts Miklós

zenéjét szerezte: Polgár Tibor.

10. Horváth Árpád: Korszerűtlen jegyzetek a Racine-i drámáról 76.l.
11. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története, Kolozsvár, 1897. 508.l.
12. Horváth Á.: uo. 76. l.
13. Ferenczi Z.: uo. 514.l.

VI. A mai "Querelle du Cid"

/Corneille aktualitása/

A jól ismert első tulajdonképpeni Querelle du Cid Corneille-nek drámairói művészetét az ortodox klasszicizmus szemszögéből, helyesebben annak ürügye alatt, Richelieu kívánságára bírálta. A mindenható államminiszternek ugyanis nem tetszett a régi feudalis erkölcsöknek /párbaj/ romantikus színben való beállítása, s a Cidben ezen felül nem is láthatott egy olyan darabot, mely az abszolút monarchiát teljesen pozitíven értékelve a királynak vakon behódoló, a legfőbb s egyedül fontos erénynek az alattvalói hűséget, engedelmességet tartó hős típusait szolgáltatta volna. S ehhez járult még a darabnak már témaválasztásában is megnyílvánuló philohispán hangulata, ami a spanyolokkal vívott harc idején nyilván vörös posztó volt Richelieu szemében.

A Querelle du Cid lezárta után ilyen értelemben nem beszélhetünk további hasonló jellegű irodalmi harcról. Ha mégis a továbbiakban is Querelle du Cid"-ről beszélünk, ezt csak szimbolikusan, a Corneille művészetét érintő, s főleg a Racine-nal való összehasonlitás kapcsán fölmerülő vitára értjük. A "Querelle" második, az elsőnél kevesebb, s máig is ismét felújuló szakasza Racine első sikereivel veszi kezdetét. Hubay Miklós Henri Brémond-nak egy találóan jellemző helyét idézi: "Corneille és Racine között párhuzamot vonni: ez nekünk franciáknak egyik nemzeti társasjátékunk" [1]. Vizsgálódásainknak Corneille-Racine részletes összevetése nem lévén célja /ennek néhány főbb mozzanatára való utalás van az első fejezetben/ itt mellőzhetőnek látszik a vita e második, hosszú szakaszának az ismertetése. Talán inkább annak az indoklása szükséges, hogy ebben a második szakaszban /Racine fellépésétől a 19. század végéig/ miért volt általában Racine a népszerűbb, a gyakorabban színrehozott, szerző? 1700-tól 1906-ig /Corneille születésének 300. évfordulója/, kivéve Napoleon /1800-1810/ évtizedét, a Comédie Française-ben a

1. Szinházi Kalauz 218.l.

Racine előadások száma mindig felülmúlta a Corneille előadások számát.[2] 1650-1700-ig Racine fő élvezői, pártolói XIV. Lajos udvari arisztokráciájában keresendők, Corneille pártfogói pedig a legyőzött Fronde főurai és a népi elemek körében. /Hisz épp a Fronde a feudális főurak és a népi elemek érdekeit egyesítette érdekes módon átmenetileg/ A monarchia megszilárdulása után Corneille-nek túlsok egyéni akarattal rendelkező hősei már botrányosnak látszottak a hízelgően engedelmes arisztokrácia körében. Annak pedig nem volt létjogosultsága, aki "scandale"-t okozott. Nyilván jobban megfelelt Racine elvont intellektualizmusa, befelé fordulása, a tömegtől való elfordulása ennek az ízlésnek.

1710 óta kezd a Racine- előadások számbeli túlsúlya jelentkezni. Ami Corneille későbbi sorsát illeti, Voltaire tekintélye uralta az ízlést s csak az általa kiemelt és értékelt részek jöttek számításba. A forradalmi időszakban Corneille került előtérbe, mert a polgári hősiesség, a monarchikus despotizmus leleplezése, a római tárgyú darabokban a népi mozgalmak, harcok, összeesküvések, felkelések ábrázolása lelkesítette a Corneille-i darabokat republikánus módon értelmező közönséget. Napoleon is kiaknázta a Corneille-i művekből meríthető leckét: az egyéni érdeknek az államérdek alá való helyezését és felismerte a francia "gloire" érdekébe való beállításuk lehetőségét.

A későbbiek során a fejlődő burzsoáziát, mint osztályt jobban kielégítette Racine, hisz nem adott nyugtalanító politikai leckét /legalább is nem olyan mértékben mint Corneille/, nem késztette saját hibái meglátására, s megmaradt a szerelem pszichologiai subtilitásainak az elemzésénél. René Jouglet abban, hogy a burzsoá iskola Racine elemzésére aránytalanul sok időt szentel, elhanyagolva az irodalom egyéb területeit / a modernet és a középkorit egyaránt/, egy, a szív krízisei, pszichologiai válságai iránt érzékeny burzsoá ízlést lát[3]

Globálisan tekintve a kérdést a burzsoázia hegemoniájának korszakában inkább Racine-é a pálma, mint Corneille-é. Horváth Árpád is a már idézett dolgozatában a Racine kultusz feleleventésére irányuló törekvésében nem a Racine-ban kétségtelenül fel-

2. Les Lettres Françaises, 1956. No 615

3. Horváth Árpád: Korszerűtlen jegyzetek a Racine-i drámáról Budapesti Szemle 1935 április. 67. l.

lelhető haladó vonásokból indul ki, hanem keresi benne "a rokonságot a lélek ősibb formáival amelyekből az érzések a legmélyebben fakadnak fel: Isten és a mythosz ősiségéből"[4] S elsősorban a keresztény életszemlélet propagálásának eszközéül igyekszik felhasználni, s megtalálja a Racine-i tragédiában "az életvalóságba sorsdöntően beleavatkozó istenséget, melyre a lelkében élő kereszténység olyan szomjas." Még a janzenista Arnauld-nak a Phèdre-re vonatkozó híres véleményét is idézi, mely szerint a Phèdre-ből levonható tanulság lényege: "az isteni kegyelem nélkül képtelenek vagyunk a kisértéssel szembeszállani" . Végül még meg is inti a mag a "drámaiatlan" korát, hogy tüntetőleg álljon az így értelmezett Racine mellé: "A szinház odaállása az új Racine mellé tüntetés" [5] S ez az attitüd jellemezte a burzsoázia Racine-kultuszát Franciaországban is.

A Corneille-Racine vita / a legújabb "Querelle du Cid"/ ideologiai szempontból is kiéleződött formában lángolt föl a "Les Lettres Françaises" 1956-os évfolyamának hasábjain. A Sorbonne meghivására Jean Vilar a Théâtre National Populaire igazgatója, a Corneille-i tragédia híres interpretálója és felujitója nyilatkozott a kérdést illetően, sőt közzétett egy "questionnaire"-t is, melyben felhivta a francia irodalmi közvéleményt a Corneille-Racine aktualitása tekintetében való állásfoglalásra.

J. Vilar, mint a népi szinház igazgatója elsősorban a színrehozhatóság szempontjából nézi Racine-t [6] Szerinte Racine inkább költő volt mint dramaturg, attól tart, hogy "l'écrivain ne l'ait importé sur l'invention dramatique." Ebből következik, hogy a recitálás jelentősége a Racine-i drámák interpretálásában háttérbe szoritja a drámai cselekményt. Szerinte a T.N.P. népi közönsége a témát, a lényeget, a pszichológiai szubtilitást nem tudná követni. Henri Rollan szerint is "conaisseurök számára való Racine, a mai közönség már nem érti meg. [7] Jean Lonis Curtis is úgy véli, hogy csak egy középiskolai irodalmi drillen átment közönség tudja értékelni. Egyenesen odáig megy, hogy kijelenti, hogy "il n'y a pas

4. Horváth Árpád: Korszerűtlen jegyzetek a Racine-i drámáról. Budapesti Szemle 1935 április. 67. 1.
5. Horváth Á.: uo. 79.1.
6. Les L. F. 1956. 609. sz.
7. L. L. F. 1956. 614. szám.

de signification sociale de l'oeuvre de Racine" [8] Jean Vilarnak mint a népi színház igazgatójának nincs kedve Racine-t színrehozni, mert a színháznak tanítania kell, "politikai leckét is adnia kell", ezért mondja: "j'ai préféré présenter Corneille pour les leçons qu'il donne que les oeuvres de Racine pour les leçons qu'il s'abstinet de donner" [9] René Jouglet szerint is meg kell hagyni Racine-nak a szerepét a színapdon, de irodalomtörténeti szempontból. Szerinte Racine a néppel nem törődött, s hasznt nézzük, ami a legfontosabb: ki szolgálta az emberiség ügyét, ki nem: Racine nincs jelen [10] J. Vilar annak a véleménynek is kifejezést ad, hogy Corneillett nem a nép felejtette el, hanem az intellektüel burzsoázia. Bizonyíték erre az is, hogy játssza bár akármilyen rossz műkedvelő csapat pl. a Cidet, mindig lesz közönség. Egy másik példát is felhoz: 1955-ben egy vasárnap délután a Cinna került szinre a TNP-ben, este pedig a Cid. Ezzel egyidőben a Comédie Française a Horace-t játszotta. Ezen ragyogó napsütéses már ciusi délutánon 6ooo párizsi nézte meg Corneille-t. Felteszi a kérdést; Racine előadásokra vajjon mentek volna ennyien? [11]

Vilar ugyanebben a cikkben sok egyéb kérdésen kívül a szerelem problémáját is fölveti. Kijelenti, hogy ő inkább szeret úgy szeretni mint Rodrigue, s nem úgy mint Titus. Inkább úgy gyülöl mint Auguste vagy Nicomède, s nem úgy, mint Oreste, vagy Hermione. Hozzátehette volna Vilar, hogy a sokak szerint "inhumain"-nek minősitett szerelem emberibb mint Racine-é. Szerintünk ez az észbe vetett szenvedélyes hit: optimizmus, mely az életet igényli, s aktivitásra sarkall. A szerelmet érdemeinkkel,erényeinkkel kiérdemelhetjük. Az optimizmus pedig mindig haladóbb, mindig közérthetőbb, emberibb a kérlelhetetlen végzet előtti meghajlásnál.

A vita "legracineistább" képviselői, mint Jean Louis Barrault, Antoine Adam professzor, /a Sorbonne-i hivatalos irodalomtanitás képviselője/ általában helytelen szeszögből védik Racine-t. Lebecsülik az irodalom társadalmi missziójét, s azt mondják, hogy egy igazi iró "n'écrit pas pour jouer un rôle à l'égard des classes

8. L. L. F. 1956. 614. sz.
9. L.L.F. 1956. 6o9. sz.
lo. L. L. F. 1956. 615 sz.
11. L. L. F., 1956. 6o9. sz.

sociales". S a Corneille-pártiak - el kell ismernünk kissé túlzó - Racine elleni támadásait az absztrakt humanizmus szemszögéből védik, s úgy vélik, hogy a francia egyetemnek szigoruan őrködni kell a humanizmus hagyományainak megtartásán és meg kell védeni Racine-t egy barbár világ mesterkedései ellen" [12]

Igen, meg kellett védeni Racine-t, de nem a Racine-i életműben lévő regresszív vonások kiemelésével és nem is a haladó /"barbár"/ francia kritikusok elleni támadással. El kell ismernünk, hogy a heves vita következtében kialakult, kissé túlzó Racine-ellenes hangulat elmosta Racine pozitív, előremutató oldalait. /Persze ebben Racine védőinek idealista, burzsoá irodalom - szemlélete is ludas/. Így inkább az Athalie Racine-ját kellett volna bemutatni, a vallási terrortól megcsömörlött Racine-t, aki szembe szállt a Nantes-i ediktumot visszavonó XIV. Lajossal. Rá kellett volna mutatniok e népi - politikai tragédiára, mely realisztikusan ábrázolja a 17. század-végi Franciaország történelmi konfliktusait. Meg lehetett volna mutatni a közjóért önmagát feláldozó Iphigéniát, s a deszpotizmus leleplezésére irányuló tendenciát pl. a Britannicusban, ahol elég bátor volt Racine egy uralkodót a családi körében, nimbuszmentesen, mint bűnös, aljas egyént bemutatni. [13]

E pozitiv vonások ellenére Racine jobban megfelel a burzsoázia ízlésének és kevésbé népi, nehezebben színrehozható, mint Corneille. Corneille-nek ebből a szempontból kiaknázzató, már említett pozitív oldalain kívül, talán a forma és tartalom csodálatos egysége /ez a remekművekre jellemző egység Racine-nál is meg van ugyan, de a befelédforduló tartalom miatt a színrehozás szempontjából nem olyan szerencsés/. Nincs lényegtől elszakított forma és egy irodalmi remekműnek épp a tartalom és a forma egysége a legmegkapóbb tulajdonsága. A belső lényeg kivetítődésének intenzitása, teljessége dönt a külső forma esztétikai értékéről is. Corneille, aki jó szinházi szakember is volt, tudta, hogy a politikai tematikának legmegfelelőbb a retorikai forma. Ez pedig már önmagában is

12. L.L.F. 1956, 618. sz.
13. Vö: Mokulszkijnak a Szovjet Tud. Ak. kiadásában megjelent Francia Irodalomtörténet I. kötetében "sine ira et studio" megírt cikkét, amelyet a tárgyilagosság klasszikus mérséklete jellemez.

közelebb áll a francia /és sok szempontból a magyar/ hagyományokhoz is. Innen vannak a hosszú pro és kontra, szinte bírósági tárgyaláshoz hasonló beszédek. Pl. a Cidben Chiène és Don Diègue védő- és vádbeszédhez hasonló vitája a király előtt egészen modernné, filmszerűvé teszi ezt a "bírósági jelentet". Az izgalmas, népszerű, bírósági jelenetekre emlékeztető részletek sokat lendítettek a színrehozhatóság tekintetében a Corneille-i darabokon. Ez nem újság a világirodalom drámáiban. Gondoljunk pl. Antigone-ra /Szophoklész/, kinek bíróság előtt kellett felelnie azért, mert egyéni lelkiismertének engedelmeskedett az állami törvény ellenére, vagy Bernard Shaw Saint Joan című darabjának az inkvizíciós jelenetére.

Corneille darabjainak az aktualitása, a társadalmi problémákkal való összefüggése lépten - nyomon kitűnik. /Jellemző, hogy a szóban forgó vita során csak Racine aktualitásáról hangzott el pro és kontra vélemény, Corneille időszerűségét még Racine leghevesebb védői sem vonták kétségbe./ Hiába írta Antoine Adam, hogy az 1639-es Rouen-i Jaquerie Normande Séguier kancellár által történt, (s melynek Corneille szemtanuja volt), véres represszió ja nem adhatta az ötletet Corneille-nek, hogy a megbocsátásból /a Cinnában/ leckét adjon Richelieu-nek. [14] Az 1954-es Rouen-i fesztiválon René Saurel szerint minden néző előtt világos volt, hogy Corneille-t inspirálták ezek az események. Sőt a nézőközönség soraiban a világbékére vonatkozó utalásokat is hallott. Hányan mondták, hogy az akkori indokinai és tuniszi nemzeti felszabadító mozgalmak esetében is jobb lenne a Corneille-i leckét megszívlelni, [15] hisz a népi szabadságmozgalmak véres elnyomása ellen éppen a burzsoázia számára szokott keserű gyümölcsöt teremni.

Jean Gandrey-Rety a Comédie Française 1954-es szovjetunióbeli vendégszerepléséről szólva lelkesedéssel emeli ki a Cid átütő moszkvai sikerét. A szovjet ifjúság azonnal megértette, hogy Corneille a hazafias érzelemnek egyik legjellegzetesebb megszólaltatója.

14. A. Adam: Histoire de la litt. fr. I. kötet, 529. l.
15. L.L. F. 1954, 521. sz.

S a szovjet ifjuság és közönség ne lelkesedett volna a közjó érdekében való önfeláldozás himnuszának, s ne értette volna a Corneille-i példát, ahol az egyének szinte egymással versenyezve teljesítik az állam iránti kötelességüket? [16]

Nem véletlen az sem, hogy Franciaország német megszállása idején, mikor a Propagandastaffel megprobálta a maga céljaira felhasználni a francia színpadot is, Corneille-el nem tudott mit kezdeni. Félt a francia szellemnek e magasrendű kifejezési formájától, a polgári és hadfiui erények költői magasztalásától. Az erőszak útját választotta: betiltotta a Corneille darabok előadását. 1940-től a Cid eltünt a plakátokról. Ha a Cidnek ezt a századokat túlélő fiatalos leheletét érezzük, szinte hajlamosak vagyunk Tristand Bernard-al és Fernand Gregh-el vallani a túlzónak látszó, de a franciáknál hagyományos kijelentést: "Dans mon enfance, on répétait dans les classes ce jugement balancé: Racine a du génie, Corneille est un génie" [17]

Hegedüs Géza a Magyar Rádióban 1955-ben elhangzott Cid előadás előtt mondott bevezető szavaiban jól megértette Corneille tanitását, melyről a mának is szól. Ha voltak is időszakok, emberöltők, melyek nem értették meg a Corneille-i kötelességteljesítés hősi pátoszát, a mai ember újra meghallja Corneille szavait: "Ezért mondhatjuk ma élőbbnek és igazabbnak ezt a halhatatlan remekművet, mint apáink vagy nagyapáink" [18].

A "Querelle du Cid" korunkban Corneille javára dőlt el. Franciaországban is egyre gyakrabban szerepel nemcsak a Comédie Française repertoire-ján, hanem a TNP müsorán is. Pierre Viala is, a fiatal szinész, ki társulatával a világot járja, a Cidet egyik fő attrakciójaként szerepelteti műsoranyagában. [19] Victor E. Graham ki a francia televizió irodalmi anyagát vizsgálta, említi Corneille előkelő helyét a TV műsorában. [20]

16. L.L.F. 1954. 513. sz.
17. L. L. F. 1956, 614. sz.
18. A Magyar Rádió által rendelkezésre bocsátott bevezető szöveg.
19. L.L. F. 1956, 602 sz.
20. V.E. Graham: Quelques vues sur Desportes. Revue d'histoire littéraire de la France, 19to. Janvier-Mars, 49.l.

Végezetül a Rouen-i fesztiválon sötét égbolt alatt, szitáló esőben előadott /1954/ s mégis nagy közönségsikert aratott Cid-ről való tipikusan francia vélemény /Renée Saurel/ mutasson rá e mű franciaországi népszerűségére: "Le Cid, ce fut une des meilleures représentations d'une pièce que nous savons par coeur et dont nous ne nous lasserons jamais." [21]

21. L.L. F. 1954, 521. sz.

Felhasznált irodalom

Adam, Antoine:Histoire de la littérature française au XVII^{e} siècle Tome I. Paris, 1948.

Adam, Antoine: Corneille-Racine vita LLF. 1956, 618. sz.

Alszeghy Zsolt: Corneille hatásához, Egyet. Phil. Közl. 1912.

Arany János: Összes prózai művei, Bp. év nélkül.

Babits Mihály: Az európai irodalom története Budapest. Év. nélkül.

Baranyai Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyarországon Bp. 192o.

Bariska Mihály: Széchenyi István gróf és a francia irodalom. Budapest, 1928.

Batsányi János: Összes művei 2. kötet Budapest, 196o.

Bayer József: A nemzeti játékszin története Bp. 1887.

Benedek Marcell: A francia irodalom, Budapest , Év nélkül.

Benedek Marcell: Az olvasás művészete, Budapest , 1957.

Bessenyei György: Válogatott művei Budapest, 1953.

Birkás Géza: A francia irodalom története, Budapest, 1927.

Császár Elemér: br. Orczy Lőrinc, Irodalomtörténeti közlemények, 1916.

Császár Elemér: Verseghy Ferenc élete és művei, Budapest, 19o3.

Dort, Bernard: Corneille, Paris, 1957.

Eckhardt Sándor: A francia szellem, Budapest, 1938.

Engels, F. Anti-Dühring, Bp. 1948.

Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története Kolozsvár, 1897.

Fuhrmann Kamilla: Gróf Teleki József és a Magyar Francia szellemi kapcsolatok, Budapest. 1929.

Gálos Rezső: Bessenyei György életrajza, Budapest, 1951.

Gandrey-Rety, Jean: Beszámoló az 1954-es moszkvai Cid. előadásról L.L.F. 1954. 513. sz.

Graham, Victor, E.: Quelques vues sur Desportes. Revue d' histoire littéraire de la France 196o. január

Gregh, Fernand: Corneille-Racine vita L.L.F. 1956. 614. sz.

Gulyás Pál: Haraszti Gyula: Corneille és kora, Ismertetés a Kath. Szemlében 19o7.

Gróf Gvadányi József: a világnak közönséges históriája, Pozsonyban, 18o9.
Gyergyai Albert: A francia felvilágosodás, Budapest, 1954.
Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok I-II. Budapest, 19o8.
Haraszti Gyula: Corneille és kora, Budapest, 19o6.
Heinrich Gusztáv, Egyetemes Irodalomtörténet, Budapest, 19o5.
Hevesi Sándor: Előszó a Corneille és Racine fordításhoz, Franklin, Budapest, Év nélkül.
Horváth Árpád: Korszerűtlen jegyzetek a Racine-i drámáról Budapesti Szemle, 1935.
Horváth János: Báróczi Sándor, Budapesti Szemle 19o1.
Huszár Vilmos: Corneille et le théâtre espagnol. Paris, 19o3.
Jouglet, René: Corneille-Racine vita. L.L.F. 1956, 615. sz.
Juhász Gyula: Örökség 2 kötet Budapest, 1958.
Karl Lajos: Corneille a magyar irodalomban, Irodalomtörténeti Közlemények 191o.
Kasza György: Arany János és a francia irodalom Pécs, 1941.
Kont, I.: Etude sur l'influence de la littérature française en Hongrie, Paris, 19o2.
Lenin: Müvei 2 kötet /Melyik örökségről mondunk le?/ Bp. 1954.
Loukovitch, K.: L'évolution de la tragédie classique en France Paris, 1933.
Miklós Elemér: Haraszti Gyula: Corneille és kora. Ismertetés az Egy Phil. Közl-ben 19o7.
Mokulszkij, Sz.Sz: Kornelj i jivo skola; Racine /Fejezetek a Szovj. Tud. Ak. Francia Irodalomtörténetéből/ Moszkva, 1946.
Nathan, J.: Encyclopédie de la littérature française. Paris, 1952.
Nemes Nagy Ágnes: Cid. Fordítás. /Utószó/ Budapest, 1956.
Nisard, D.: Histoire de la littérature française, Paris, 1884.
Pukánszkyné Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története, Budapest, 194o.
Réau, Luis: L'Europe française au siècle des Lumières, Paris, 1938.
Rollan, Henri: Corneille-Racine vita L.L.F. 1956. 614. sz.
Sainte-Beuve, C.-A.: Port Royal, Paris, 1922.
Saurel, Renée: Corneille-Racine vita L.L.F. 1954, 521. sz.
Sőtér István: La doctrine stylistique des rhétoriques du XVII^{e} siècle, Budapest, 1937.

Sőtér István: Magyar-Francia kapcsolatok, Budapest, 1946.
Sulzer, J. George: Allgemeine Theorie der Schönen Künste I-IV. Leipzig, 1778-1779.
Széll Farkas, A nagybesenyői Bessenyei család története, Bp. 1890.
Szerb Antal: A világirodalom története II. Budapest. 1941.
Szerdahelyi, G.: Aesthetica sive doctrina boni gustus. Budae, 1778.
Tronchon, Henri: L'esthétique du théâtre allemand et les règles françaises. Revue de litt. comp. 1925.
Dr. Váczy János: Kazinczy Ferenc levelezése. Bp. 1906.
Vág Bándor: Rachel en Hongrie Gazette de Hongrie 1941. V.17.
Vajda György Mihály: Szinházi Kalauz Budapest, 1960.
Verseghy Ferenc: Analytica Institutionum Linguae Hungaricae, Pars III. Usus aestheticus Linguae Hungaricae, Budae 1817.
Vértes Magda: Les représentation théâtrales en langue francaise sur la scène Hongroise. Kolozsvár, 1943.
Vértesy Jenő: A Magyar romantikus dráma, Budapest, 1913.
Vilar, Jean: Corneille-Racine vita L.L.F. 1956, 609 sz. 614. sz.
Winkler, Eugen Gottlob: Moderne französische Klassiker-aufführungen auf Pariser Bühnen, Stuttgart, 1933.
Wirzenetz Julia: Le théâtre français de Vienne /1752-1772/ Szeged, 1932.
Zaitschek Ervin: Corneille-tanulmányok, Budapest, 1931.
Zolnai Béla: Magyar janzenisták, Minerva, 1924.

Tartalomjegyzék

Bevezetés .....1.

I. Corneille elterjedésének akadályai hazánkban .....2.
II. Corneille első magyar olvasói .....23.
III. Corneille visszhangja az újabb magyar irodalomban .....36.
IV. Corneille magyar fordításai és magyarországi Corneille kiadások .....47.
V. Corneille a magyar színpadon .....49.
VI. A mai "Querelle du Cid" /Corneille aktualitása/.....52.

A felhasznált irodalom jegyzéke .....60.
Tartalomjegyzék .....63.